

JOURNAL OF TURKISH STUDIES

TÜRKLÜK BİLGİSİ ARAŞTIRMALARI

VOLUME 63

December 2025

Edited by - Yayınlayanlar

Cemal KAFADAR • Gönül A. TEKİN

BİR KELEP İPLİK

IN MEMORIAM AHMED ATEŞ

Guest Editors - Misafir Editörler

Ozan KOLBAŞ & Murat GÜNEŞ

Editorial Board - Tahrir Heyeti

Cemal KAFADAR • Selim S. KURU • Günay KUT • Gönül A. TEKİN

Consulting Editors - Yardımcı Yazı Kurulu

N. AÇIKGÖZ muğla M. CANPOLAT ankara R. DANKOFF chicago P. FODOR budapest E.
HARMANCI kocaeli C. KAFADAR cambridge, mass M. KALPAKLI ankara C. KURNAZ ankara
G. KUT istanbul G. NECİPOĞLU cambridge, mass M. ÖLMEZ istanbul Z. ÖNLER çanakkale
K. RÖHRBORN göttingen W. THACKSTON, Jr. cambridge, mass Z. TOSKA istanbul R.
WITTMANN istanbul P. ZIEME berlin

JOURNAL OF TURKISH STUDIES

TÜRLÜK BİLGİSİ ARAŞTIRMALARI

VOLUME 63

December 2025

Edited by

Cemal KAFADAR • Gönül A. TEKİN

BİR KELEP İPLİK

IN MEMORIAM AHMED ATEŞ

Guest Editors

Ozan KOLBAŞ & Murat GÜNEŞ

Published at the Department of Near Eastern Languages and Civilizations

Harvard University

2025

TÜRKLÜK BİLGİSİ ARAŞTIRMALARI

JOURNAL OF TURKISH STUDIES

CİLT 63

Aralık 2025

Yayınlayanlar

Cemal KAFADAR • Gönül A. TEKİN

BİR KELEP İPLİK

AHMED ATEŞ HATIRA SAYISI

Misafir Editörler

Ozan KOLBAŞ & Murat GÜNEŞ

Harvard Üniversitesi

Yakındoğu Dilleri ve Medeniyetleri Bölümünde yayınlanmıştır

2025

Copyright © 2025 by the editors
All rights reserved

•

Bütün telif hakları yayınlayanlara aittir

Managing Editor of
JOURNAL OF TURKISH STUDIES
Günay KUT

Designed and Arranged by
Ozan KOLBAŞ

Library of Congress Catalog Card Number 70-131003
ISSN: 0743-0019

Cover design and background • Kapak düzeni
By Sinan AKTAŞ
Tughra, Mehemmed II (1481)
Couplet: Abdülbaki GÖLPINARLI, Calligrapher: Ali Rıza ÖZCAN
[Cover background]

İÇİNDEKİLER

Ozan KOLBAŞ & Murat GÜNEŞ • Editörlerin Sözü: Vefatının 60. Yılına Doğru Ahmed Ateş İçin “Bir Kelep İplik”	1
Ahmet Emre ATEŞ • Prof. Ahmed Ateş'in Biyografisi.....	3
Ahmet Emre ATEŞ • Prof. Ahmed Ateş Bibliyografyası.....	11

Hatırda Kalanlar

Günay KUT • Sevgili Hocam Prof. Ahmed Ateş'e Dair	21
Gönül TEKİN • Değerli Bir Öğretmen, Güven Duyulacak Bir Dost: Prof. Ahmed Ateş	25
İsenbike TOGAN • Hocam Ahmed Ateş Bey.....	29
Mertol TULUM • Prof. Ahmed Ateş'in Hatırası İçin Editöre Mektup.....	31
Mine YAZICI • Çocuk Gözümle Prof. Ahmed Ateş	33

Şarkiyat Araştırmalarında Ahmed Ateş Ekolü ve Metodu

Murat GÜNEŞ • İlim Adamlığıyla Anılmak: <i>Tercumānu'l-Belāğa</i> 'nın Ateş Sonrası Neşirleri ve Arapçaya Tercümesi	39
Züleyha HAYAL • Ahmed Ateş'in Yazma Eser Katalogları ve Kataloglama Yöntemleri	47
Günay KUT • Metin Neşrinde Göz Önünde Tutulacak Esaslar	67
Namık Sinan TURAN • Türkiye'de Modern Şarkiyatçılığın Kurucusu Prof. Ahmed Ateş'in <i>İslâm Ansiklopedisi</i> 'ndeki Çalışmaları.....	97

Ateş'in İzinde

Mehmet AKYAR • Mühendishâne-i Bahrî'den Deniz Harp Okulu'na: Kitap, Kütüphane ve Matbaa	123
Yassaman AMİRMÖEZ & Lâle ULUÇ • A Critical Reassessment of the GRI ' <i>Ajā'ib al-Makhlūqāt</i> : The Sururi Translation Misinterpreted Through a Chain of Ownership.....	161
İbrahim DUMAN • Timurlu Devri Münşeât Mecmualarından <i>Şerefnâme</i> 'nin İstanbul Kütüphanelerindeki Yazma Nüshaları.....	183
Murat GÜNEŞ • Yavuz Sultan Selim'in Trabzon Sancakbeyliği Yıllarında Namına Yazılmış Aruz Konulu Bir Eser: <i>Gulzâr-ı 'Arûz[-ı Yūsuf/Şevkî]</i> (İnceleme ve Faksimile Neşir).....	205
Osman G. ÖZGÜDENLİ • Sultan Melikşâh'ın Nizâmü'l-Mulk'ün Katli ile İlgili Bilinmeyen Bir Mektubu.....	285
Mehmet Fatih KÖKSAL • Yûnus Emre ve Nesîmî'nin Divanlarında Müstereken Yer Alan Bir Şiire Dair.....	307
Fatma Sabiha KUTLAR OĞUZ & Ozan KOLBAŞ • <i>Müşevvik-nâme-i Hüccâc</i> : Tâlibî'nin Kanuni Sultan Süleyman Namına Yazılmış Manzum Menâsik-i Haccı	317

Gönül TEKİN • Emîr Husrev-i Dihlevî'nin Âyîne-i İskenderî'sinde Âb-ı Hayat Motifi.....	393
Nuran TEZCAN • Anadolu'da Klasik Türk Edebiyatının Oluşumunda Toplum Kurucu Metinler Olarak İşknâmeler.....	407
İsenbike TOGAN • An Anthropological Approach from the Two Ends of the Silk Road: Du You and Rashîd al-Dîn	423

MÜHENDİSHÂNE-İ BAHRÎ'DEN DENİZ HARP OKULU'NA: KİTAP, KÜTÜPHANE VE MATBAA

Mehmet AKYAR*

Giriş

Mühendishâne-i Bahrî'nin¹ kuruluşuyla birlikte Osmanlı'da ilk defa Batı tarzında eğitim veren bir kurumun oluşturulması amaçlanmıştır. Yeni eğitim tarzı; verilmesi amaçlanan eğitime dair yeterli donanımına sahip hocalar, Batı'daki teknolojik ve bilimsel gelişime uygun yeni müfredat, yeni kavramlar, yeni eğitim araçları ve yeni kitaplar kullanılmasını, dolayısıyla yeni bir yaklaşımı gerektirmiştir. Mühendishâne-i Bahrî, yeni yaklaşımın ortaya çıkardığı sorunlarla zaman içerisinde teker teker yüzleşmek zorunda kalmıştır. Okulda kullanılacak telif ve tercüme kitapların temini meselesi karşılaşılan ilk ve belki de en önemli sorunlardan biri olmuştur. Mühendishâne-i Bahrî'nin kuruluşundan itibaren ihtiyaç duyulan kitapların teminine yönelik çeşitli çareler aranmış, bu doğrultuda ilk olarak Enderûn-ı Hümayûn Kütüphanesi'nden² ve yurt dışından kitap temini yoluna gidilmiştir. Bunun yanı sıra, Mühendishâne-i Bahrî hocalarının yaptığı tercümelemler, ihtiyaç duyulan yayınların teminine önemli katkı sağlamış; bazı kitaplar ise Fransız Elçiliği Matbaası, Raşid Efendi Matbaası ve Mühendishâne-i Berrî Matbaası'nda bastırılarak her türlü olanak değerlendirilmeye çalışılmıştır.

Askerî okulların kuruluş çabaları, okulların kurumsallaşma süreçleri, padişahların ve diğer idarecilerin bu okulların kurumsallaşması için gösterdikleri çabalar, yabancı mühendislerin/ müşavirlerin okulların kuruluşuna ve kurumsallaşmasına olan etkileri, okulların fiziksel ve idari yapıları, müfredatı, öğrenci sayıları, eğitici kadroları, eğitimin finansmanı gibi konulara dair pek çok kıymetli araştırma yayımlanmıştır. Bu çalışmalarda kitaplardan, okul kütüphanelerinden ve matbaalardan kısmen bahsedilmektedir. O nedenle bu makalede Mühendishâne-i Bahrî kitaplığında bulunan ilk kitaplar, bu kitapların nerelerden, nasıl temin edildiği ve okul kitaplığından okul kütüphanesine geçişin aşamaları ile günümüzde de devam eden bahriye yayıncılığının başlangıcını oluşturması nedeniyle okul matbaası ele alınmıştır. Bunların yanı sıra, bastığı bazı kitaplar Mühendishâne-i Bahrî'de kullanıldığı

* Kütüphaneci, Deniz Müzesi Komutanlığı Deniz İhtisas Kütüphanesi, mehmetbby@gmail.com.tr.

¹ Okul kuruluşundan itibaren farklı isimlerle anılmıştır. Kuruluşunda *Hendesehâne* olarak anılan okul 19. yüzyılın ilk çeyreğine kadar genellikle Tersane Hendesehânesi, Hendesehâne-i Bahrî, Tersane Mühendishânesi, Mühendishâne-i Bahrî-i Hümayûn adlarıyla anılmıştır. 19. yüzyılın ikinci çeyreğinden itibaren ise genellikle Mekteb-i Bahriye-i Hazret-i Şâhâne veya Mekteb-i Fünûn-ı Bahriye-i Şâhâne olarak adlandırılmıştır. Bu çalışmada kuruluşundan III. Selim'in tahttan indirilişine kadar geçen dönem için Mühendishâne-i Bahrî; Nizâm-ı Cedîd hareketinin ilga edildiği 1808 sonrası dönem için ise Mekteb-i Bahriye ifadesi kullanılmıştır.

² I. Abdülhamid devrinde kütüphanede bulunan kitapların dökümü Giambattista Toderini tarafından verilmiştir. Konularına göre gruplandırılmış kitapların listesi için bk. Giambattista Toderini, *Türklerin Yazılı Kültürü ve Edebiyatı*, çev. Mehmet Serdar Bekar, 1. Baskı, (İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2018), 248-264.

için Mühendishâne-i Berrî Matbaası ve Üsküdar Matbaası'na; bünyesinde denizciliğe dair kitaplar bulunduğu için de Mühendishâne-i Berrî Kütüphanesi'ne kısaca değinilmiştir.³

Askerî mühendishânelerin kuruluşu döneminde kütüphaneye ve matbaaya odaklanan tek eser Kemal Beydilli'ye aittir. Beydilli'nin *Türk Bilim ve Matbaacılık Tarihinde Mühendishâne, Mühendishâne Matbaası ve Kütüphanesi (1776-1826)* adlı özgün eseri, Mühendishâne-i Berrî Matbaası ve kütüphanesine odaklanmış olsa da Mühendishâne-i Bahrî ile ilgili yol gösterici pek çok ipucu vermesi bakımından bu çalışma için yol gösterici olmuştur. Adı geçen eserin yanı sıra, doğrudan kütüphaneye ve matbaaya odaklanmamakla birlikte, Mustafa Kaçar'ın *Osmanlı Devleti'nde Mühendishânelerin Kuruluşu ve Bilim ve Eğitim Anlayışındaki Değişmeler* başlıklı doktora tezi de istifade edilen diğer bir önemli kaynaktır.

Mühendishâne-i Bahrî'nin kitap varlığına temas eden yayınlardan bir diğeri Gündüz Akıncı'ya aittir. Akıncı, eserinde 1804 ve 1806 tarihli iki belgeye istinaden Mühendishâne-i Bahrî Kütüphanesi'nde bulunan kitapları listelemekte ve kütüphanenin niteliğine dair değerlendirmede bulunmaktadır.⁴ Özer Soysal, Deniz Harp Okulu Kütüphanesini ele aldığı makalesinde Akıncı'ya atıfla aynı bilgiyi tekrarlamaktadır.⁵ Beydilli'nin de belirttiği üzere işaret edilen belgelerde *Hasköy Hendesehânesi* (Mühendishâne-i Berrî)'nde bulunan kitaplar listelenmektedir.⁶ Mühendishâne-i Bahrî öğrencileri, her ne kadar bu tarihlerde haftanın belirli günlerinde bazı ortak dersleri almak üzere Hasköy Hendesehânesi'ne geliyor olsa ve listelenen kitaplar içinde denizciliğe dair kitaplar bulunsada söz konusu belgelerdeki kitapları Mühendishâne-i Bahrî Kütüphanesi'ne mâl etmek mümkün görünmemektedir.

Araştırma esnasında Mühendishâne-i Bahrî kitaplığında bulunduğu tespit edilen kitapların hangi nispette günümüze ulaştığı ve kütüphanelerimizde bulunup bulunmadığı merak uyandırmıştır. Bu nedenle, başta ülkemizdeki derleme kütüphaneleri olmak üzere İstanbul Teknik Üniversitesi Kütüphanesi, Boğaziçi Üniversitesi Kütüphanesi, Deniz Harp Okulu Kütüphanesi, İBB Atatürk Kitaplığı ve Deniz Müzesi Komutanlığı Kütüphanesi katalogları taranmıştır. Bunların yanı sıra, The Bibliothèque nationale de France (BnF), The British Library, Deutsche National Bibliothek (DNB), Library of Congress ve Universiteits Bibliothek Gent gibi kütüphanelerin katalogları üzerinden yapılan taramalardan da istifade edilmiştir. Taramalar sonucunda, kuruluş yıllarında Mühendishâne-i Bahrî'de kullanılmak üzere basılan bazı kitapların az sayıda nüshasının günümüze ulaştığı görülmüştür. Bu nedenle, adı geçen kitaplardan kütüphanelerde tespit edilenlerin nüsha bilgileri verilmeye çalışılmıştır. Mühendishâne-i Bahrî'de bulunduğu tespit edilen kitaplar, kurumun kitap varlığının yıllar içinde nasıl oluştuğunun daha iyi anlaşılabilmesi için kronolojik olarak verilmiştir.

³ Zaman ayırıp metni inceleyen ve değerli düşüncelerini paylaşan Emeritus Prof. Dr. Günay Kut ve Doç. Dr. Mehmet Korkmaz'a şükranlarımı sunarım.

⁴ Gündüz Akıncı, *Türk Fransız Kültür İlişkileri (1071-1859) Başlangıç Dönemi*, 1. Baskı, (Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yayınları, 1973), 54-55.

⁵ Özer Soysal, "Deniz Harp Okulu Kütüphanesinin Tarihsel Konum ve Çağdaş Niteliği Üzerine", *Türk Kütüphaneciliği*, 34/1 (1985): 25-27.

⁶ Kemal Beydilli, *Türk Bilim ve Matbaacılık Tarihinde Mühendishâne, Mühendishâne Matbaası ve Kütüphanesi (1776-1826)*, 1. Baskı, (İstanbul: Eren Yayıncılık, 1995), 280-283.

Özellikle okulun kuruluş dönemine dair kaynakların azlığı göz önünde bulundurulduğunda; sınırlı kaynaklarla oluşturulmaya çalışılan verinin ulaştığı sonuçların da sınırlı ve eksik olacağını baştan belirtmek gerekmektedir.

Nizâm-ı Cedîd hareketinin sona ermesinden sonra okul, Mekteb-i Bahriye olarak anılmaya başlanmış ve önceden olduğu gibi, ihtiyaç duyulan kitaplar Fransa'dan temin edilmiştir. Fransa'dan kitap temini 1838'e kadar devam etmiştir. Osmanlı üzerindeki Fransız etkisinin yerini İngiliz etkisinin almaya başlamasıyla birlikte kitaplar da İngiltere'den temin edilmeye başlanmıştır. Okul kütüphanesinin belirgin şekilde görünür olmaya başlaması da yine bu tarihlere denk düşmektedir. Mekteb-i Bahriye Kütüphanesi'ndeki bu değişim arşiv belgeleriyle daha görünür ve anlaşılır kılınmaya çalışılmıştır.⁷

Bahriye'nin ilk müstakil matbaası olmasının dışında gerek askerî gerekse Türk yayıncılık tarihi açısından önem arz eden Bahriye Mektebi Matbaası ile ilgili kısımda ise daha çok Devlet Arşivleri'ne devredilen Deniz Tarihi Arşivi ile Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı'nda tespit edilen arşiv belgelerinden yararlanılmıştır. Böylece, özellikle 19. yüzyılın son çeyreğine kadar okulun kitap varlığı ortaya konulmaya çalışılmıştır. Diğer taraftan, 19. yüzyılın ilk yarısının sonlarına doğru gelindiğinde başta arşiv belgeleri olmak üzere konu ile ilgili kaynaklarda belirgin bir artış gözlemlenmiştir. Bu nedenle okul kütüphanesinin gelişimi ile okul matbaası nispeten daha kapsamlı sayılabilecek şekilde ele alınabilmektedir.

Mühendishâne-i Bahrî'de İlk Kitaplar

Mühendishâne-i Bahrî, 1775'te Baron de Tott'un nezaretinde açılmıştır. Mühendishâne-i Bahrî'de, henüz "kütüphane" olarak nitelendirilemeyecek olsa da bir kitap odasının oluşturulmaya çalışıldığını ilk olarak Baron de Tott'dan öğreniyoruz. Açılışın hemen ardından nerede olduğuna bakılmaksızın eğitim için gerekli olduğu düşünülen kitapların ve ilgili aletlerin Mühendishâne-i Bahrî'ye gönderilmesinin istenmesi üzerine Enderûn-ı Hümayûn Kütüphanesi'nden bazı kitaplar buraya gönderilmiştir. Enderûn-ı Hümayûn'dan gönderilen kitaplar arasında Batlamyus'un coğrafya kitabının [*Geographie de Ptoléméa*] Arapça tercümesi de yer almaktadır. Ayrıca, Baron de Tott'un isteği üzerine Paris'ten kitap ve alet siparişi edilmiştir. Getirilen kitaplar Henri-Louis Duhamel Du Monceau'nun⁸ ilk baskısı 1753'te yapılan *Eléments de l'Architecture Navale Ou Traité Pratique de la Construction Des Vaisseaux*'u,

⁷ Yararlandığımız arşiv belgelerinin bir kısmı Deniz Müzesi Komutanlığı Deniz Tarihi Arşivi'nden (DTA) temin edilmiştir. Bu arşiv, 18 Ekim 2019 tarihinde Resmî Gazete'de yayımlanarak yürürlüğe giren karar gereğince 2021 yılında Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı'na devredildiğinden ve devredilen arşiv henüz tam olarak erişime açılmadığından fon isimleri ve gömlek numaraları DTA katalog kayıtları esas alınarak verilmiştir.

⁸ 1700-1782 yılları arasında yaşamış Fransız Bilimler Akademisi üyesi. Gemi mimarisinde uzmanlaşmış matematik, fizik, kimya ve doğa bilimleri alanında eser vermiş bilim insanı, bk. <https://francearchives.gouv.fr/fr/agent/19132701>.

Pierre Bouguer'in⁹ 1746'da yayımlanan *Traité du Navire, de sa Construction et de ses Mouvements*'i, Etienne Bézout'un¹⁰ *Cours de Mathématiques*'i ve M. François Callet'in¹¹ *Les Tables Logarithmiques*'idir.¹²

Mühendishâne-i Bahrî için ilk kitapların Fransa'dan getirilmiş olması bu dönemdeki Osmanlı-Fransız ilişkisinin ileri düzeyde olmasının bir sonucu olarak yorumlanabilir. Diğer taraftan, Mühendishâne-i Bahrî'nin açıldığı dönemde Fransa'nın pozitif bilimlerde oldukça ileri bir düzeyde olduğu ve pek çok Fransız bilim insanının eserlerinin diğer Avrupa ülkelerinde de temel başvuru kaynağı olarak kullanıldığı göz ardı edilmemelidir.

Okulun ilk hocalarından olan ve Arapça, Fransızca, İtalyanca ve İspanyolca¹³ gibi yabancı dilleri iyi derecede bilen Cezayirli Hasan Hoca¹⁴ da yaptığı tercümelemlerle ilk yıllarda eğitime katkı sağlamıştır. Hasan Hoca'nın Fransızcadan tercüme ettiği, gemi mühendisliği ve inşasından bahseden *Sefinetü'l-Fikr Meşhûnet fi'd-Dürrer*¹⁵ adlı eser bunlardan biridir. Hasan Hoca'nın Paris'ten getirilen denizcilik kitaplarından birinden tercüme ettiği, 50 varaktan oluşan eser aynı zamanda Mühendishâne-i Bahrî'de yararlanılmak üzere tercüme edilen ilk eser olma özelliğini taşımaktadır.¹⁶ Hasan Hoca tarafından Mühendishâne-i Bahrî derslerinde kullanılmak üzere tercüme edilen diğer bir eser ise yazma nüshası Millet Yazma Eser Kütüphanesi Ali Emirî Koleksiyonu'nda bulunan *Risâletü'd-Darb fi Beyân-i Âletü'l-Harb*¹⁷ adlı eserdir.

Mühendishâne-i Bahrî'de bulunan ilk kitaplara dair bir başka ifadeyi Venedikli bir Cizvit papazı olan Giambattista Toderini'de görüyoruz. 1781-1786 yılları arasında İstanbul'da bulunan ve Türk edebiyatı

⁹ 1698-1758 yılları arasında yaşamış, gemi tasarımı ve seyrüsefer üzerine uzmanlaşmış Fransız matematikçi, jeofizikçi, jeodezist ve astronom, bk. <https://britannica.com/biography/Pierre-Bouger>.

¹⁰ 1730-1783 yılları arasında yaşamış, polinom denklemlerinin çözümü hakkındaki teoremiyle tanınan Fransız matematikçi, bk. <https://hal.science/hal-00388439v1>.

¹¹ BnF'de gördüğümüz kadariyle; matematik profesörü olmasının dışında kendisi ve eseri hakkında yeterli bilgi edinemediğimiz Fransız bilim insanı.

¹² Mustafa Kaçar, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Askerî Teknik Eğitimde Modernleşme Çalışmaları ve Mühendishânelerin Kuruluşu (1808'e kadar)", *Osmanlı Bilimi Araştırmaları II*, haz. Feza Günergün, 1. Baskı, (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1998), 83-84.

¹³ Toderini, *Türklerin Yazılı Kültürü*, 105-106. [Beydilli, Toderini'ye atfen Hasan Hoca'nın bildiği diller arasında İngilizceyi de sayar, bk. Beydilli, *Türk Bilim ve Matbaacılık Tarihinde Mühendishâne*, 24. Kenan Sayacı ise Hasan Hoca'nın bildiği diller arasında Arapçayı da zikreder, bk. Kenan Sayacı, *Deniz Harp Okulu Tarihi*, 1. Baskı, ([y.y.]: Deniz Kuvvetleri Komutanlığı Yayınları, [t.y.]), 14.

¹⁴ Cezayir'de kaptanlık yapmış olmasından dolayı "Cezayirli" olarak anılan Seyyid Hasan Hoca sıklıkla Cezayirli Gazi Hasan Paşa ile karıştırılmaktadır. Hasan Hoca, Mühendishâne-i Bahrî hocalığından 1781 yılında beylik kalyonlara kaptan tayin edilmesi üzerine ayrılmışsa da zaman zaman okula gelerek dersleri takip etmeye devam etmiştir.

¹⁵ Kaçar, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Askerî Teknik Eğitimde Modernleşme", 91. Eserin İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi'nde yer alan el yazması nüshası (TY02740) *Sefinetü'l-fiker meşhûnetün bi'd-dürrer* adıyla kayda alınmıştır. *Osmanlı Askerlik Literatürü Tarihi*'nde ise eser adı *Safinat al-Fikar Maşhuna bi'l-Durar* olarak verilmiştir. Ayrıntılı bilgi için bk. *Osmanlı Askerlik Literatürü Tarihi = History of Military Art and Science Literature During the Ottoman Period*, haz. Ekmeleddin İhsanoğlu, vd. (İstanbul: İslam Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi (IRCICA), 2000), 1:38-39.

¹⁶ Eserin İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi'nde yer alan nüshası tek nüsha olarak bilinmektedir. Araştırmamız esnasında Deniz Harp Okulu Komutanlığı müzesinde eserin bir başka el yazması nüshasının varlığı tespit edilmiştir. *Sefinetü'l-fikr meşhûnetün bi'd-dürrer/İncilerle dolu fikir gemisi* adıyla kayıt altına alınmış olan eserin tanıtım yazısında Cezayirli Hasan Hoca tarafından 1776 civarında yazılmış olduğu belirtilmektedir. Nesih hatla yazılmış ve altın yaldızlı cetvel içinde 17 satırla tertip edilmiş olan eser bir giriş, dört bölüm, otuz üç kısım ve bir sonuçtan oluşmaktadır. Eserin yaprakları numarasızdır.

¹⁷ Eser demirbaş no: 34 Ae Askeriye 147. Eser hakkında ayrıntılı bilgi için bk. *Osmanlı Askerlik Literatürü Tarihi*, 38.

ile kültürü üzerine araştırmalar yapan Toderini, Türk kütüphanecilik ve matbaacılık tarihiyle de yakından ilgilenmiştir.¹⁸ İstanbul'da bulunduğu zaman içerisinde medreseler, kütüphaneler ve mekteplerin yanı sıra Mühendishâne-i Bahrî'yi de ziyaret etmiş olan Toderini, 1787 yılında Venedik'te üç cilt olarak basılan *Letteratura turchesca*¹⁹ adlı eserinde Mühendishâne-i Bahrî'de gördüğü kitaplardan da bahsetmiştir. Mühendishâne-i Bahrî'de, Kâtip Çelebi'nin *Cihânnümâ*'sı ile Fransız astronom Joseph-Jérôme Lefrançois de Lalande'in astronomi tabloları²⁰ ve bunların Türkçe tercümelerini gördüğünü belirten Toderini, ayrıca geometri, pusula, usturlap ve güneş saatleri hakkında yine Batı dillerindeki kitaplardan tercüme edilmiş defterleri de zikretmiştir.

Toderini, Mühendishâne-i Bahrî'de Türkçe ve Fransızca basılmış haritalar ile Avrupa menşeli çok sayıda kitap bulunduğunu belirtmekte, ancak isimlerini zikretmemektedir. Okulda gördüğü kitapların güncel olmadığını belirten Toderini; İtalyanca, Fransızca ve İspanyolca konuşan ileri yaştaki Cezayirli denizciye güncel baskıların kullanılmasını tavsiye ettiğini belirtmiştir.²¹

Mühendishâne-i Bahrî'nin kitap varlığının izini sürmemize yardımcı olan diğer bir isim ise André-Joseph Lafitté Clavé'dir.²² Sadrazam Halil Hamid Paşa'nın (1782-1785) girişimleriyle istihkâmcılık alanındaki bilgilerinden yararlanılmak üzere 1783'ün sonuna doğru İstanbul'a gelen Fransız uzman Lafitte-Clavé, Mühendishâne-i Bahrî'de ders vermeyi kabul etmiş ve 1786 yılına kadar bu dersler devam etmiştir. 1784'te Mühendishâne-i Bahrî'ye ilk ziyaretini gerçekleştirdiğinde Lafitte-Clavé burayı tarif ederken “burada bir oda, odanın içinde biraz kitap ve matematik aletleri vardır”²³ demektedir. Lafitte-Clavé'in ders verdiği dönemde okulda kullanılan kaynaklar arasında François Callet'in *Les Tables Logarithmiques*'i, Etienne Bézout'nun dört ciltlik *Cours de Mathématiques a l'Usage des Gardes du Pavillons de la Marine* (Paris, 1764-67) ve altı ciltlik *Cours de Mathématiques a l'Usage du Corps*

¹⁸ Vildan S. Coşkun, “Toderini, Gian Battista (1728-1799)”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul, 2012), 41:208-209.

¹⁹ Eser, Antoine de Cournand tarafından *De la littérature des turcs* adıyla Fransızcaya (1789); Philipp Wilhelm Gottlieb Hausleutner tarafından *Litteratur der Türken* adıyla da Almancaya (1790) çevrilmiştir. Eserin Türkçe çevirileri için bk. Gian Battista Toderini, *Türklerin Yazılı Kültürü, Türklerin Edebiyatı*, çev. Ali Berktaş, (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2012); Gian Battista Toderini, *Türklerin Yazılı Kültürü ve Edebiyatı*, çev. Mehmet Serdar Bekar, (İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2018); Gian Battista Toderini, *İbrahim Müteferrika Matbaası ve Türk Matbaacılığı*, çev. Rikkat Kunt, haz. Şevket Rado, (İstanbul: Yayın Matbaacılık Limited Şirketi, 1990). Eserin Fransızca tercümesinden Türkçeye yapılan çevirisi üzerine bir eleştiri için ayrıca bk. Mahmut Adnan Gökçen, “G. Toderini'nin *Letteratura turchesca* Unvanlı Eserinin *De la littérature des turcs* Başlıklı Fransızca (A. de Cournand) Tercümesinden Türkçeye Yapılan Çeviri Üzerine Bir Eleştiri”, *Osmanlı Araştırmaları / The Journal of Ottoman Studies*, XLI, (2013): 383-398.

²⁰ Bu tablolar, astronomi ve astrolojiye düşkün olan III. Mustafa devrinde Fransa'dan getirtilerek tercüme ettirilmiş ve Enderûn-ı Hümayûn'dan açılışını müteakip Mühendishâne-i Bahrî'ye gönderilmiştir. Ayrıntılı bilgi için bk. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi IV: 2, XVIII. Yüzyıl*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2011), 534.

²¹ Toderini, *Türklerin Yazılı Kültürü*, 104-106; Bernard Lewis, *Müslümanların Avrupa'yı Keşfi*, çev. Belgin Çınar, 1. Baskı, (Ankara: Akılçelen Kitaplar, 2019), 353-354.

²² Lafitte Clavé, İstanbul'da görevli olduğu yıllara dair hatıralarını *Journal d'un officier Français a Constantinople en 1784-1788* başlığı altında toplamıştır. Eserin yazma nüshası BnF koleksiyonunda (Archives du Ministère de la Guerre, Paris, Dépôt du Génie, Art. 14, nr. 118) yer almaktadır. Mühendishâne-i Bahrî'nin ilk dönemlerine dair kıymetli bilgileri içeren ve 2004 yılında Yunanistan'da yayımlanan hatırat ne yazık ki ülkemizde yayımlanmamıştır. Hatıratın Yunanistan baskısı için bk. Jean Lafitte-Clavé, *Journal d'un officier Français a Constantinople en 1784-1788*, ed. Dimitris Anoyatis-Pelé, (Selanik: University Studio Press, 2004).

²³ Mustafa Kaçar, “Osmanlı Devleti'nde Mühendishânelerin Kuruluşu ve Bilim ve Eğitim Anlayışındaki Değişmeler”, (Doktora Tezi, İstanbul: İstanbul Üniversitesi, 1994), 72.

Royal de l'Artillerie (Paris 1770-1782) adlı eserleri, Jacques Cassini'nin *Elemens d'Astronomie*'si ve Lalande'in *Traité d'Astronomie*'si gibi kitaplar da bulunmaktadır.²⁴

17 Safer 1199 (30 Aralık 1784) tarihli fermân-ı âli ile Mühendishâne-i Bahrî'de bulunan alet ve eşyanın tespit edilerek Başmuhasebe'ye kaydı sağlanmıştır. Buna göre Mühendishâne-i Bahrî'de bulunan kitaplar şunlardır: üç cildi Frenkçe, bir cildi Türkçe olmak üzere dört adet *Cihânnümâ*, iki adet *Vankulu Lügatı* ve bir adet derya haritası.²⁵ Yine 1784'te, Sadrazam Halil Hamid Paşa'nın himayesinde olan istihkâm mühendisi mühtedi Mehmed vefat ettiğinde eşyaları arasında bulunan ve isimleri belirtilmeyen yabancı dillerde basılmış, hendeseye dair 46 cilt kitabı da Mühendishâne-i Bahrî'ye gönderilmiştir. Gönderilen eşyalar arasında yabancı dillerde notların bulunduğu kâğıtlar ile defterler de bulunmaktadır.²⁶

1781 yılına kadar sürdürdüğü Mühendishâne-i Bahrî hocalığından beylik kalyonlara kaptan olarak tayin olunan ve sonrasında donanma ikinci komutanı yapılan Cezayirli Hasan Hoca'nın Mühendishâne-i Bahrî'ye olan ilgisi devam etmiştir. Hasan Hoca hem yeni bilgiler edinmek, hem de okulun gidişatını gözlemek maksadıyla Mühendishâne-i Bahrî'deki dersleri yakından takip etmeye devam etmiş; ihtiyaç duyulan konularda Türkçe çeviriler yaparak konuların daha iyi anlaşılmasına katkı sağlamıştır. Lafitte-Clavé, artık Kapudane olan Hasan Hoca'nın Mühendishâne-i Bahrî'de kullanılmak üzere Şubat 1785'te geometriyle ilgili bir risale tercüme ettiğini de belirtir.²⁷

Mühendishâne-i Bahrî İçin Fransız Elçiliği Matbaası'nda Bastırılan Kitaplar

Mühendishâne-i Bahrî'nin müstakil bir matbaaya sahip olması gerektiğini düşünen ve matbaa olmamasını büyük bir eksiklik olarak gören²⁸ Lafitte-Clavé görev yaptığı sırada, Mühendishâne'deki eğitim için gerekli olduğunu düşündüğü bazı kitapları tercüme ettirerek 1201-1202 (1786-1788) yıllarında Fransız Elçiliği Matbaası'nda bastırmıştır. Fransız Büyükelçisi Gouffier'in desteğiyle elçilik matbaasına Türkçe hurufat ve iki basım tezgâhının ilave edilmesi, bu baskıların yapılmasını mümkün kılmıştır.²⁹

Elçilik matbaasında basılan kitapların ilki Lafitte-Clavé'nin hazırladığı ve Kassabbaşızâde İbrahim Efendi'nin³⁰ kardeşi Salih ile birlikte, *Usûlü'l-Maârif fî Tertîbi Ordu ve Tahsînihi Muvakkaten* (1201/1786-

²⁴ Kaçar, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Askerî Teknik Eğitimde Modernleşme", 95.

²⁵ T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), Ali Emîrî, Sultan Abdülhamid I (AE.SABH.I), 141/9487.

²⁶ Fevzi Kurtoğlu, *Deniz Mektepleri Tarihçesi (1928-1939)*, (İstanbul: Genelkurmay Başkanlığı Deniz Şubesi Yayınları, 1941), 4.

²⁷ Kaçar, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Askerî Teknik Eğitimde Modernleşme", 95.

²⁸ Kemal Beydilli, "İstanbul'da Deniz ve Kara Mühendishânelerinin Kuruluşu ve Faaliyetleri (1775-1839)", *Antik Çağ'dan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi: Eğitim, Bilim ve Teknoloji*, haz. Coşkun Yılmaz, (İstanbul: İslam Araştırmaları Merkezi Yayınları, 2015), IX:325.

²⁹ Kemal Beydilli, "Savaş Eğitiminde Okullaşma (1775-1807)", *Türk Denizcilik Tarihi*, ed. Zeki Arıkan ve Lütfi Sancar, (İstanbul: Deniz Kuvvetleri Komutanlığı Yayınları, 2009), 2:269-283.

³⁰ Mühendishâne-i Bahrî'de hendese dersleri veren, daha sonra okulun idarecisi olarak tayin olunan Kasabbaşızâde İbrahim Efendi ile ilgili ayrıntılı bilgi için bk. İsmail Erdoğan, "İbrahim Kasabbaşızâde'nin Felsefi Görüşleri/The Philosophical ideas of İbrahim Kasabbaşızâde", (Doktora Tezi, Ankara: Ankara Üniversitesi, 2000); İsmail Erdoğan, "Kasabbaşızâde İbrahim", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul, 2001), 24:527-528.

87) adıyla³¹ *Elémens de Castramétation et de Fortification Passagère*'den tercüme ettiği eserdir. Kale ve tabya inşasına dair olan eser, emirname şeklinde düzenlenmiş iki fasıldan oluşmaktadır. Eserin 43 sayfadan oluşan ilk faslında sekiz, 52 sayfadan oluşan ikinci faslında ise on iki plan bulunmaktadır. Eser, Osmanlı döneminde doğrudan ders kitabı olarak kullanılmak amacıyla bastırılan ilk Türkçe kitap olma özelliğini taşımaktadır. Eserin Elçilik Matbaası nüshasına ülkemiz kütüphanelerinde az da olsa rastlamak mümkündür.³² Ayrıca, Deniz Müzesi Komutanlığı el yazmaları koleksiyonunda eserin ikinci faslının yazma bir nüshasının bulunduğu tarafımızca tespit edilmiştir.³³ Müstensihî ve istinsah tarihi tespit edilemeyen eser 37 yapraktan oluşmaktadır. 53. emirle başlamakta ve 118. emirle son bulmaktadır. Kitabın sonunda yer alan 12 planda ise eser içindeki bazı emirlerle ilgili çizimler ve bu çizimlerin izahı yer almaktadır.

Elçilik matbaasında basılan diğer bir kitap M. Truguet'nin *Traité du Pilotage et de Navigation* adlı eserinden *Usûlü'l-maârif fi vechi tasfîi sefâin-i donanma ve fenn-i tedbir-i harekatiha* (1202 [1787-88]) adıyla çevrilmiştir.³⁴ Donanmanın seyirdeki harekât tarzları ile dizilişlerine dair bilgiler veren eserde 13 levha yer almaktadır. Ülkemiz kütüphanelerinde nadiren görülen³⁵ Truguet'nin bu eserinin elçilik matbaası baskısının bir nüshası Princeton Üniversitesi Kütüphanesi'nde³⁶ bulunmaktadır. Eser, 1242'de (1826) Bulak Matbaası'nda da basılmıştır.³⁷ Bu baskının bir nüshası ise tarafımızca Deniz Müzesi Deniz İhtisas Kütüphanesi'nde tespit edilmiştir (DB.No. 0001371). Bulak baskısının bir nüshası da Bibliothèque nationale de France'da yer almaktadır.³⁸

Fransız Elçiliği Matbaası'nda elçilik matbaası ile ilgili kaynaklarda rastlanılmayan bu kitapların dışında üçüncü bir kitap daha basılmıştır. M. Truguet tarafından *Traité de Manoeuvre Pratique* adıyla kaleme alınan ve *Risale fi kavânîni'l-milahati amelen* (1201/1787) adıyla tercüme edilip basılan bu kitap Alpay Kabacalı tarafından Nejat Özön arşivinde tespit edilmiştir.³⁹ Nejat Özön nüshası dışında, ülkemiz

³¹ Beydilli, "Savaş Eğitiminde Okullaşma (1775-1807)", 277.

³² Bk. Milli Kütüphane (06 Mil NE 169), Türk Tarih Kurumu Kütüphanesi (A/5596) ve İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi (TAEK2016/169). Eserin ikinci faslının dijitalleştirilmiş metnini incelemek için ayrıca bk. "Lafitte-Clavé, Jean: Usul ül-maarif fi tertib il-ordu ve tahsinihi muvakkaten", Münich Digitization Center (MDZ), Erişim Tarihi: 2 Şubat 2022, <https://www.digitale-sammlungen.de/en/view/bsb10814544?page=,1>.

³³ Deniz Müzesi Komutanlığı Deniz İhtisas Kütüphanesi'nde bulunan (DB.NO: AA.6987) eserle ilgili ayrıntılı bilgi için bk. *Deniz Müzesi Komutanlığı El Yazmaları Kataloğu*, (İstanbul: Deniz Kuvvetleri Komutanlığı Yayınları, 2020), 212. [Katalog üzerinde hazırlayan bilgisi görülmemekteyse de Emeritus Prof. Dr. Günay Kut, Mehmet Akyar ve Elvan Torun tarafından hazırlanmıştır].

³⁴ Eserle ilgili ayrıntılı bilgi için bk. Pelin Bakkal, "Laurent Jean Frnaçois Truguet ve "Usûlü'l Ma'ârif fi Vech-i Tasfîi Sefâyin-i Donanma ve Fenn-i Tedbîr-i Harekâtiha" Adlı Eserinin Transkripsiyonu ve İncelenmesi", (Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: İstanbul Teknik Üniversitesi, 2022).

³⁵ Bk. Millî Kütüphane (06 Mil NE 170).

³⁶ "Usûl ül-maarif fi vechi tasfif-i sefain-i donanma ve fenn-i tedbir-i harekâtiha", Princeton University Library, Erişim Tarihi: 4 Şubat 2022, <https://catalog.princeton.edu/catalog/9926977633506421>.

³⁷ Bulak Matbaası, Mehmet Ali Paşa'nın valiliği döneminde 18 Safer 1237'de (14 Kasım 1821) Kahire'de açılmıştır. Bastığı Arapça kitapların yanı sıra çok sayıda Türkçe kitap da basan matbaa ile ilgili ayrıntılı bilgi için bk. Turgut Kut, "Bulak Matbaası", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul, 1992), 6:387-390.

³⁸ "Usulü'l-maarif fi vechi tasfif-i sefayin-i donanma ve fenn-i tedbir-i harekatiha / [Truguet], Bibliothèque nationale de France Gallia, Erişim Tarihi: 4 Şubat 2022, <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k3299884/f32.item.zoom>.

³⁹ Alpay Kabacalı, *Cumhuriyet Öncesi ve Sonrası Matbaa ve Basım Sanayii*, 1. Baskı, (İstanbul: Cem Ofset, 1998), 28-29.

kütüphanelerinde varlığına rastlayamadığımız eserin tam metin olarak ulaşılabilen bir başka nüshasının Gent Üniversitesi (Belçika) Kütüphanesi'nde bulunduğu tespit edilmiştir.⁴⁰

Seyir ve sefere dair konuları ele alan ve 120 sayfadan oluşan kitap on bir bâbdan oluşmakta ve her bâb kendi içinde emirleri ihtiva etmektedir. Birinci bâb “Geminin kalkması için icrâsı lâzım gelen esbâb-ı muhtelifenin beyânındadır” ve on iki; ikinci bâb “İskandilin istimâli beyânındadır” ve yedi; üçüncü bâb “Demirin atılması beyânındadır” ve on üç; dördüncü bâb “Künleme demürün atılması beyânındadır” ve dört; beşinci bâb “Orsa alabanda amelinin icrâsı beyânındadır” ve üç; altıncı bâb “Suyun alınması beyânındadır” ve sekiz; yedinci bâb “Karşı rüzgâr ile geminin çevrilmesi beyânındadır” ve üç; sekizinci bâb “Pupa rüzgârı ile geminin çevrilmesi beyânındadır” ve beş; dokuzuncu bâb “Hava fırtına iken yelkenlerin kaldırması ve indirmesi beyânındadır” ve yedi; onuncu bâb “Bazı amelin icrâsı beyânındadır” ve on; on birinci ve son bâb ise “Gemilerin kullanılması beyânındadır” ve beş emirden oluşmaktadır.

İçeriği göz önünde bulundurulduğunda, eserin Mühendishâne-i Bahrî'de kullanılmak üzere basıldığı açıktır. Eser, 1248 [1832] tarihinde Bulak Matbaası'nda da basılmıştır. Seyfettin Özege tarafından hazırlanan katalogda⁴¹ görülmeyen ve kütüphanelerimizde bulunmayan Bulak Matbaası baskısının bir nüshası *Hâzâ risâle fi kavânini'l mulahat umla* adıyla British Library'de yer almaktadır.⁴²

Elçilik matbaasında basılan üç eserden hiçbirinin Osmanlı Devleti'nde daha sonradan tekrar basılmamış olması ve elçilik matbaası baskılarının ülkemiz kütüphanelerinde az sayıda bulunması ya da hiç bulunmaması dikkat çekicidir. Lafitté-Clave'nin eserinin tekrar basılmaması istihkâm, tabya ve kale inşası alanında daha güncel eserler edinilmiş olması ihtimalinden dolayı anlaşılabilir bir durum gibi görünmektedir. Truguet'nin basılan her iki eseri denizcilikle ilgilidir ve her ikisi de Bulak Matbaası'nda 1242 (1826) ve 1248 (1832)'de tekrar basılmıştır. Eserler Bulak Matbaası'nda yeniden basıldığına göre güncelliğini koruyor olmalıdır. Ancak kütüphanelerimizde her iki eserin Bulak baskılarına rastlamak nadiren mümkün olmaktadır. Fransa, Belçika ve İngiltere gibi ülkelerin kütüphanelerinde karşımıza çıkan eserlerin ülkemiz kütüphanelerinde bulunmaması ya da nadiren bulunması askerî/eğitim/kültür tarihimiz açısından büyük bir eksiklik olmasının yanı sıra, kitap ve kütüphane tarihimizin izlerini sürebilmemizi zorlaştırması bakımından da büyük bir eksiklik olarak karşımızda durmaktadır.

Fransız Elçiliği Matbaası'nda, adı geçen ders kitapları dışında 1790 yılında, *Elemens de la Langue Turque* [Türkçe gramer]⁴³ adlı kitap da basılmıştır. Mühendishâne-i Bahrî ile doğrudan bir ilgisi olmayan bu kitabın o sırada ülkede bulunan Fransız uzmanlar ve diğer ilgililerin istifadesi için basılmış olması muhtemeldir.

⁴⁰ “Traité de Manoeuvre Pratique”, Universiteits Bibliotheek Gent, Erişim Tarihi: 4 Şubat 2022, <https://lib.ugent.be/en/catalog/rug01:001744410?i=0&q=Truguet>.

⁴¹ Seyfettin Özege, *Eski Harflerle Basılmış Türkçe Eserler Kataloğu*, 5 Cilt, 1. Baskı, (İstanbul: Fatih Yayınevi Matbaası, 1971-1979).

⁴² “Haza risale fi kavânini'l-mulahat umla”, British Library, Erişim Tarihi: 4 Şubat 2022, http://explore.bl.uk/primo_library/libweb/action/display.do?tabs=moreTab&ct=display&fn=search&doc=BLL01018357509&indx.

⁴³ Beydilli, *Türk Bilim ve Matbaacılık Tarihinde Mühendishâne*, 118.

Kaçar, Fransız Elçiliği Matbaası'nda basılan kitaplardan bahsederken Tondu'nun *Traité du Pilotage et de la Manœuvre* adlı eserinin Hasan Hoca tarafından tercüme edildiğini ancak basılmadığını belirtir.⁴⁴ Uzunçarşılı ise aynı matbaada basılan kitaplardan bahsederken mütercimine işaret etmeden Truguet'nin *Traité du Pilotage et de Navigation Elements de Geometri* adlı notlarının Türkçeye çevrilmiş olmasına rağmen basılmadığını;⁴⁵ Kurtoğlu ise Tondu'nun verdiği dersler bahsinde müellifine ve mütercimine işaret etmeksizin *Traité du Pilotage et de Navigation Elements de Geometri* adlı eserin Türkçeye tercüme edildiğini ancak basılmadığını ifade etmektedir.⁴⁶ Hasan Hoca'nın adı geçen eserlerden birini tercüme ettiğine dair herhangi bir malumata ne yazık ki erişilememiştir.

Tahta geçişinden itibaren ordunun ve donanmanın modernizasyonuna yakın ilgi gösteren III. Selim, basım faaliyetlerine ve yurt dışından yeni kitapların temin edilmesine de etki etmiştir. Ayrıca ordu ve donanma kütüphanelerinin geliştirilmesi için aralarında *Grande Encyclopédie*'nin de bulunduğu çok sayıda kitabın temin edilmesi emrini vermiştir.⁴⁷

Raşid Efendi Matbaası'nda Basılan Kitaplar

Fransız Elçiliği Matbaası'ndan sonra Mühendishâne-i Bahrî için kitap basan bir diğer matbaa Raşid Efendi Matbaası'dır.⁴⁸ İbrahim Müteferrika'nın ölümünden (1747) sonra kimi çabalara rağmen faaliyetini devam ettiremeyen Müteferrika Matbaası'nın bakiyesinin Fransız Elçiliği tarafından satın alınmak istenmesi üzerine; aletler Fransızlara verilmek istenmediği için atıl durumda bulunan matbaanın mevcut aletleriyle 1782 yılında yeni bir matbaa kurulmuştur. Sadrazam Halil Hamid Paşa'nın desteğini alan Mehmed Raşid Efendi ile Vak'anüvis Ahmed Vâsif Efendi'nin birlikte kurduğu matbaa Raşid Efendi Matbaası olarak anılmıştır. Raşid Efendi Matbaası'nda ilk olarak *Târih-i Sâmî, Şâkir ve Subhî* (1198/1784), *Târih-i İzzî* (1199/1784-85) ve *İ'râbü'l-Kâfiye* (1200/1785-86) olmak üzere üç kitap basılmıştır. Bu kitapların ardından matbaada, III. Selim'in emriyle Konstantin İpsilanti'nin çevirdiği üç kitap daha Mühendishâne-i Bahrî'de kullanılmak üzere basılmıştır.⁴⁹ El yazması nüshaları Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi'nde olan bu kitapların ilki [*Tercüme-i Risâle-i Fenn-i Harb*]⁵⁰ adıyla 1792'de 327 adet basılan *Traité de Siéges*'dir. Osmanlı döneminde bir Türk matbaasında basılan ilk Türkçe ders kitabı olan eserin müellifinin Sebastien Lesprestre Marquis de Vauban ya da Bernard Forest de Belidor olduğu üzerine tartışmalar bulunmaktadır.⁵¹ Gerek eser üzerine yapılan yüksek lisans tezinde⁵² gerekse

⁴⁴ Mustafa Kaçar, "Tersâne Hendesehânesi'nden Bahriye Mektebi'ne Mühendishâne-i Bahrî-i Hümayûn", *Osmanlı Bilimi Araştırmaları*, 9/1-2, (2008): 56.

⁴⁵ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin Merkez ve Bahriye Teşkilatı*, 1. Baskı, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1988), 508.

⁴⁶ Kurtoğlu, *Deniz Mektepleri Tarihçesi (1928-1939)*, 6.

⁴⁷ Alan Palmer, *Osmanlı İmparatorluğu, Son Üç Yüz Yıl, Bir Çöküşün Yeni Tarihi*, çev. Belkıs Çorakçı Dışbudak, 6. Baskı, (İstanbul: Sabah Kitapları, 1997), 61; Beydilli, *Türk Bilim ve Matbaacılık Tarihinde Mühendishâne*, 292, 426; Lewis, *Müslümanların Avrupa'yı Keşfi*, 355-356.

⁴⁸ Matbaa ile ilgili ayrıntılı bilgi için bk. Kemal Beydilli, "Raşid Efendi Matbaası", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (Ankara, 2019), EK-2:415-416.

⁴⁹ Beydilli, *Türk Bilim ve Matbaacılık Tarihinde Mühendishâne*, 104, 181, 182.

⁵⁰ Eser, *Muhâsara-yı Kılâ ve Fenn-i Muhâsara* olarak da anılmaktadır.

⁵¹ Eserin müellif sorununa dair bir açıklama için bk. Beydilli, *Türk Bilim ve Matbaacılık Tarihinde Mühendishâne*, 181-182.

⁵² Eserle ilgili yapılmış yüksek lisans tezi için bk. Muhammet Yılmaz, "Tercüme-i Risale-i Fenn-i Harb" (Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: Marmara Üniversitesi, 2005).

esere dair bilgilerin geçtiği diğer kaynaklarda *Fenn-i Harb*'in, müellifinin kim olduğuna dair net bir bilgi verilememiştir. Eserin müellifinin kim olduğuna dair kafa karışıklığı BnF kataloğunda da görülmekte; esere dair katalog bilgileri verilirken başlık kısmında “*Fenn-i harb [Texte imprimé] / Avrupa'nın ashab-ı maarifinden birinin fenn-i harbe dair risalesi tercümesidir*” ifadesi geçmektedir.⁵³

Raşid Efendi Matbaası'nda Mühendishâne-i Bahrî için basılan ikinci ve üçüncü eser Vauban tarafından kaleme alınan ve *Fenn-i Lağım*⁵⁴ (1793) adıyla 300 adet basılan *Traité Pratique des Mines* ile *Fenn-i Muhâsara*⁵⁵ (1794) adıyla yine 300 adet basılan *Traité de l'Attaque* adlı kitaplardır.⁵⁶

Bilimsel ve teknolojik terminolojinin modern hâlinin Türkçeye kazandırılması, Mühendishâne-i Bahrî'de verilen eğitimden beklenen faydanın sağlanması için hayati önemdeydi. Eğitimin yabancı uzmanların insafına bırakılmaması için Batı'dan getirilen kitapların hızlıca Türkçeye tercüme edilmesi ve yeni ders kitaplarının yazılması gerekmektedir. Bernard Lewis bu döneme dair yaptığı değerlendirmede yararlanılabilir Türkçe ders kitaplarının hepsinin Fransızcadan çeviri olduğunu ve bu kitapların da Fransız Elçiliği Matbaası'nda basıldığını ifade eder.⁵⁷ Lewis'in değerlendirmesi kısmen doğrudur. Zira, Fransız Elçiliği Matbaası'nda Mühendishâne-i Bahrî için sadece üç kitap basılmıştır. Mühendishâne-i Bahrî'nin açıldığı dönemde Osmanlı-Fransa ilişkilerinin üst düzeyde olması nedeniyle askerî teknik eğitim konusunda Fransa'dan yardım istemek anlaşılabilir bir durumdur. Fransa'nın teknik bilimler ve denizcilik eğitiminde oldukça ilerlemiş durumda olması ve bu dönemde askerî eğitiminin kurumsallaşması Fransa'yı doğal bir adres hâline getiriyordu.⁵⁸

Müsadere Edilen Kitaplar

Mühendishâne-i Bahrî'nin kitap varlığını artırmak için başvuru yollardan biri de müsadere yöntemiydi. Cezayirli Hasan Hoca'nın kitaplarının müsadere edilmesi buna dair örneklerden biridir. Hoca'nın Türk-Rus Savaşı (1787-1792) esnasında yaşadığı başarısızlık nedeniyle idam edilmesi üzerine, müsadere edilen malları arasında Mühendishâne-i Bahrî'ye ait kitaplar bulunduğu ve bu kitapların Mühendishâne-i Bahrî'ye teslim edilmesi için 23 Zilhicce 1202 (24 Eylül 1788) tarihinde bir ilmühaber tanzim edildiği görülmektedir.⁵⁹ Buna göre, hendeseye dair yedi cilt Fransızca kitap, Hoca'nın tercüme ettiği sefaîn ve kalyon inşaları fennine dair *Sefînetü'l-Fikr Meşhûnet fi'd-Dürer* adlı risaleden üç nüsha;⁶⁰ âlât-ı harb ve edevât-ı cenge dair çeşitli nüshalardan Hasan Hoca tarafından istintac olunan iki cilt

⁵³ “Fenn-i harb”, Bibliothèque national de France, Erişim Tarihi: 5 Şubat 2022, <https://catalogue.bnf.fr/ark:/12148/cb40204594b>.

⁵⁴ Eser, *Sanâyi-i Lağım* adıyla da anılmaktadır.

⁵⁵ Eser, *Usûl-i Harbiyye, Fenn-i Harbiyye, İstî'mâl-i Asâkir, Darben ve Defan Muhâsara, Muhârese-i Kılâ' ve Hüsûn-ı Müşeyyed* gibi adlarla da anılmaktadır.

⁵⁶ Beydilli, *Türk Bilim ve Matbaacılık Tarihinde Mühendishâne*, 182.

⁵⁷ Bernard Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, çev. Metin Kıratlı, 6. Baskı, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1996), 57-58.

⁵⁸ Fransızların matbaaya özel bir önem atfettikleri bilinmektedir. Bu durumun önemli bir göstergesi Napolyon Bonapart'ın Mısır seferi sırasında İskenderiye (Imprimerie Orientale et Française) ve Kahire'de (Imprimerie de Marc Aurel) iki matbaa kurulmasıdır. Bu matbaalar Fransız ordusu Mısır'dan çekilene kadar (1801) faaliyetlerini sürdürebilmişlerdir. Ayrıntılı bilgi için bk. Turgut Kut, “Bulak Matbaası”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (Ankara, 1992), 6:387-390.

⁵⁹ BOA, Maliyeden Müdevver Defterler (MAD.d), 8882.

⁶⁰ Hasan Hoca'nın bu çevirisi basılmamıştır. Basılmayan bu eser istinsah edilerek Mühendishâne-i Bahrî'de ders kitabı olarak kullanılmıştır.

hendese kitabı; Belgrad tercümanı ve mimarı Osman Efendi'nin tercüme ettiği Arapça bir cilt hendese kitabı (*Hediyetü'l-Mühtedi*);⁶¹ sürat toplarına dair bir cilt Türkçe risale olmak üzere, beş kalemde toplam 14 cilt kitap müsadere edilerek Mühendishâne-i Bahrî'ye gönderilmiştir.

Mühendishâne-i Bahrî'nin ihtiyaç duyduğu kitaplar yukarıda değindiğimiz gibi farklı şekillerde temin edilmiştir. Modern tekniklere dair kitapların yurt dışından getirildiği ve bu kitaplardan bazılarının tercüme edilerek bastırıldığı; bazen ise kitap eksikliğinin yabancı uzmanların bilgisiyle kapatılmaya çalışıldığı görülmektedir. Zaman zaman Enderûn-ı Hümayûn Kütüphanesi de kitap temininde önemli bir kaynak olmuştur. Gerek Enderûn-ı Hümayûn gerekse İstanbul'da bulunan diğer kütüphanelerin, Toderini gibi kaynakların temas ettiği kitap varlıkları incelendiğinde, bu dönemde henüz basılı kitap edinme kültürünün oluşmadığı ve kitap varlıklarının tamamına yakınının el yazmalarından oluştuğu gözlemlenmektedir. Müteferrika Matbaası ile ardılı olan Raşid Efendi Matbaası, Mühendishâne-i Berrî Matbaası, Üsküdar Matbaası ve İstanbul Matbaası gibi matbaaların faaliyette buldukları zaman zarfında sınırlı sayıda kitap basabilmiş olmaları ve bastıkları kitapların satılmaması nedeniyle ekonomik darboğaza düşerek faaliyetlerini sürdürememeleri, toplumda basılı kitap edinme kültürünün oluşmamasının doğal bir sonucu gibi görünmektedir. Diğer taraftan daha önceden bir takım denemelerde bulunmuş olunmasına rağmen, Mühendishâne-i Bahrî açılmadan önce burada verilecek eğitimin kapsamı, kimlerin eğitim vereceği, kimlerin eğitileceği ve hangi eğitim materyallerinin kullanılacağı gibi hususlar göz önünde bulundurulmadan, yani eğitime dair herhangi bir planlama yapılmadan okulun faaliyete geçirildiği anlaşılmaktadır. Bu duruma dair en önemli göstergelerden biri Mühendishâne-i Bahrî'de yararlanılacak eserlerin nasıl seçileceği ve bu eserlerin nasıl temin edileceğinin yanı sıra, tercüme edilecek eserlerden hangilerinin bastırılacağı belirlenmemiş olmasıdır.

Açılmasının üzerinden neredeyse yirmi yıla yakın bir zaman geçmiş olmasına rağmen Mühendishâne-i Bahrî'de kullanılacak kitapların teminine yönelik arayışların devam ettiği anlaşılmaktadır. Mustafa Râsih Paşa⁶² ve Ebûbekir Râtib Efendi⁶³ gibi isimlerin, genel devlet düzenine dair layihalarından⁶⁴ anlaşılacağı üzere Rusya, Avusturya ve Fransa gibi ülkelerin sosyal, siyasi ve askerî durumlarının takip edilerek bu ülkelerdeki askerî okullardaki modeller ve buralarda yararlanılan kitaplar hakkında bilgi edinilmeye çalışılmıştır.⁶⁵

⁶¹ *Osmanlı Askerlik Literatürü Tarihi = History of Military Art and Science Literature During the Ottoman Period*, 1:LXIII.

⁶² III. Selim dönemi devlet adamı. Yaş Antlaşması'ndan sonra Rusya'ya elçi olarak gönderilmiş ve görev yaptığı döneme dair gözlemlerini içeren sefaretnamesini ve arzısını III. Selim'e sunmuştur.

⁶³ III. Selim dönemi devlet adamı ve aydını. Ebûbekir Râtib Efendi hakkında ayrıntılı bilgi için bk. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "Tosyalı Ebûbekir Râtib Efendi" *TTK Belleten*, 153, (1975): 49-76; Fatih Yeşil, *Aydınlanma Çağında Bir Osmanlı Kâtibi Ebubekir Râtib Efendi (1750-1799)*, (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2011).

⁶⁴ Layihalar için bk. Fatih Yeşil, "III. Selim Devri Siyasi Literatürüne Bir Katkı: Yeni Bir Layiha Üzerine Notlar", *Belleten*, 76/212, (2012): 75-146; Cahit Bilim, "Ebûbekir Râtib Efendi, Nemçe Sefaretnamesi", *Belleten*, 54/209, (1990): 261-296; Beydilli, *Türk Bilim ve Matbaacılık Tarihinde Mühendishâne*, 30, 80-83, 436-445; Kaçar, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Askerî Teknik Eğitimde Modernleşme", 131-137.

⁶⁵ Beydilli, *Türk Bilim ve Matbaacılık Tarihinde Mühendishâne*, 28-29.

Batı tarzı teknik eğitime dair bilgi ve görgüsünden yararlanılmak istenilen isimlerden biri de Doğu dillerine ve tarihine yakın ilgi duyan ve bu alanda eserler veren⁶⁶ Ignatius Mouradgea D’Ohsson’dur.⁶⁷ D’Ohsson, 1794 yılında hazırladığı ve on yedi maddeden oluşan layihasında fen bilimleri ve teknik eğitimin önemine vurgu yapmış, ancak eğitimin bütünlüklü bir süreç olarak yürütülmesi gerekliliğinden yola çıkarak, eğitimde ihtiyaç duyulan ve içeriği güncel olan kitapların incelenmesi ve tercüme edilmesi gerektiğini belirtmiştir. D’Ohsson, layihasında eğitimin sadece ders kitaplarıyla tahkim edilemeyeceğini, Aristo ve Sokrat gibi düşünürlerin eserlerinin ve bunlara dair yeni incelemelerin de Türkçeye tercüme edilip çok sayıda bastırılarak okul kütüphanesinde bulunması gerektiğini vurgulamıştır.⁶⁸ Diğer taraftan, 1792’de kaptan-ı deryalığa getirilen Küçük Hüseyin Paşa, Tersane’yi yeni bir düzene kavuşturarak Mühendishâne-i Bahrî’yi müstakil bir denizcilik okuluna dönüştürmeyi amaçlamıştır. Fransa’dan getirilen mühendis Jacques Balthasard le Brun’un mütalaasıyla Mühendishâne-i Bahrî’nin ders programı ve çalışma usulü değiştirilerek yeni bir düzenlemeye gidilmiştir.

Küçük Hüseyin Paşa, 1793’te Fransa’dan getirtilen mühendis Jacques Balthasard le Brun’un⁶⁹ raporlarından yararlanarak bir layiha hazırlamış ve 1797 yılında Bâb-ı Âli’ye sunmuştur.⁷⁰ D’Ohsson’un kara ve deniz mühendisliği eğitimini birlikte ele aldığı layihasının aksine, Küçük Hüseyin Paşa’nın layihası tamamen Mühendishâne-i Bahrî’nin yeniden yapılandırılmasına odaklanmıştır. Layihada, Mühendishâne-i Bahrî’nin açılışından 1797 yılına gelene kadar geçen dönemin özeti yapılmış; ihtiyaç duyulan kitapların yabancı ülkelerde bulunsa dahi zaman kaybetmeden temin edilerek kullanılması gerektiği belirtilmiştir.

Mühendishâne-i Berrî Matbaası’nda Basılan Kitaplar

Mühendishâne-i Bahrî’nin yeterli gelmemesi kara mühendishânesinin kuruluşunu hızlandırmıştır. Mühendishâne-i Bahrî’de az sayıda öğrenciyle iptidai bir kurs şeklinde başlayan eğitim, Mühendishâne-i Berrî’nin açılmasıyla birlikte kara ve deniz ordularında devletin ihtiyaç duyduğu nitelikli personeli yetiştirmeye çalışan bir yapı hâlini almaya başlamıştır.⁷¹ Mühendishâne-i Bahrî’de yukarıda sayılan yöntemlerle eğitimi devam ettirmek belli ölçülerde mümkün iken; Mühendishâne-i Berrî’nin açılmasıyla birlikte öğrenci mevcudu ve eğitim çeşitliliği arttığından, çok sayıda standart ve hatasız kitaba duyulan ihtiyaç da artmıştır. Özellikle çok sayıda öğrenci için haritalı, şekilli ve cetveli kitapların elle çoğaltılmasındaki zorluk ve sakıncalar okulda bir matbaa kurulmasını daha da zaruri

⁶⁶ D’Ohsson, *Tableau général de l’Empire Othoman*, I-III, Paris 1787-1820 [Ülkemiz kütüphanelerinde az sayıda bulunan eser, Deniz Müzesi Komutanlığı Deniz İhtisas Kütüphanesi “Atlaslar” koleksiyonunda takım halinde mevcuttur (DB.No: 2312)].

⁶⁷ D’Ohsson ile ilgili ayrıntılı bilgi için bk. Kemal Beydilli, “Ignatius Mouradgea D’Ohsson (Muradcan Tosunyan): Ailesi Hakkında Kayıtlar, Nizâm-ı Cedîd’e Dair Layihası ve Osmanlı İmparatorluğundaki Siyasi Hayatı”, *Tarih Dergisi*, 34, (1984): 247-314; E. Saadet Öner, “İsveç Devlet Arşivi’nde Mahfuz İ. M. D’Ohsson Evrakı Tasnif ve Tahlili”, (Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: İstanbul Üniversitesi, 1999).

⁶⁸ Beydilli, “Ignatius Mouradgea D’Ohsson (Muradcan Tosunyan): Ailesi Hakkında Kayıtlar”, 304-308.

⁶⁹ Yabancı uzmanlarla ilgili ayrıntılı bilgi için bk. İdris Bostan, “Osmanlı Bahriyesinin Modernleşmesinde Yabancı Uzmanların Rolü (1785-1819)”, *Tarih Dergisi*, 35, (Temmuz 2011): 177-192.

⁷⁰ BOA, MAD. d. 8882.

⁷¹ Mehmet Akyar, “Kurumsal Kimliğin Yansıtılması ve Kütüphanecilik/Yayıncılık Standartları Açısından Deniz Kuvvetleri Komutanlığı Kültür Yayınları (2002-2012)”, (Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: Marmara Üniversitesi, 2014), 33.

kılmıştır. Bu nedenle, Lafitte-Clave'nin daha 1784'te gerekliliğine dikkat çektiği matbaanın kuruluşu, yeni mühendishânenin açılışından iki yıl sonra (1797) gerçekleşmiştir.

Mühendishâne-i Berrî'de matbaa kurulmasında Fransız uzmanların önemli etkisinin olduğu muhakkaktır. Diğer taraftan, daha önceden Fransız Elçiliği Matbaası ve Raşid Efendi Matbaası'nda basılarak derslerde kullanılan kitapların eğitimde yarattığı kolaylık, yeni açılan okulda bir matbaa kurulmasını fikren olgunlaştırmış olmalıdır. Ancak matbaayı kurmak kadar işletmek de önemlidir. Dönemin şartları göz önünde bulundurulduğunda, matbaaya işlerlik kazandıracak bir kitabın hazırlanmasının alacağı süre ya da bir eserin çevrilmesinin alacağı süre kadar bu eserlerin harita, şekil ve cetvellerinin hazırlanmasının ve dizilmesinin de uzun zaman alacağı aşikârdır. Mühendishâne-i Berrî açılmadan önce burada görev alacak hocaların atandığı bilinmektedir.⁷² Hocaların önceden atanması gibi Mühendishâne-i Berrî'de ve Bahrî'de yararlanılacak olan kitap ve risalelerin basımına dair bir işletme planı olup olmadığı ise maalesef bilinmemektedir.

Kuruluşunun üzerinden beş yıl geçtikten sonra matbaa, 1802'de önce Çemberlitaş bölgesindeki Kapalıfırın semtine daha sonra ise Üsküdar'a taşınmış; Üsküdar'a taşınması nedeniyle de *Üsküdar Matbaası* olarak anılmaya başlanmıştır. 1808 isyanında ağır tahribata uğrayan matbaanın işe yarar hâldeki alet-edevatı toparlanarak tekrar işler hâle getirilmiştir. 1824 yılında Süleymaniye civarında bulunan Kaptan İbrahim Paşa Hamamı'na nakledilerek İstanbul Matbaası adını alan ve bu dönemde dinî içerikli dört kitap basan matbaa, Dârü't-tıbbâti'l-Âmire'nin nüvesini oluşturmuştur.⁷³ Böylece 1797 yılında Mühendishâne Matbaası olarak açılan ve zamanla Üsküdar Matbaası'na ve İstanbul Matbaası'na dönüşen matbaanın faaliyeti son bulmuştur.

1797-1802 yılları arasında faaliyet gösteren Mühendishâne-i Berrî Matbaası'nda 19 kalemden oluşan kitap, cetvel, evrak/broşür basılmıştır. Bu baskılardan yedisi doğrudan ders kitabı mahiyetinde olup bunlardan üçü logaritma, humbara ve tül-ı arza dair cetvel, diğer dördü ise fenn-i lağım ve hendeseyle dair kitaplardır. Hendese kitaplarından *İmtihânü'l-mühendisîn*, Mühendishâne-i Berrî hocası Hüseyin Rıfki Tamânî⁷⁴ tarafından; *Usûl-i hendese* ise Hüseyin Rıfki ve mühendis Selim tarafından John Bonnycastle'in eserinden tercüme edilmiştir. Cetvellerin ve *Kitâb-ı Öklides* adlı hendese kitabının mütercimi ise basımda belirtilmemiştir. Hüseyin Rıfki ayrıca fenn-i lağıma dair *Telhîsü'l-eşkâl* adlı kitabın da mütercimidir. Mühendishâne Matbaası'nda basılan ders kitapları Mühendishâne-i Berrî'nin yanı sıra Mühendishâne-i Bahrî'de de uzun süre ders kitabı olarak kullanılmıştır.

Matbaada ders kitapları dışında altı lügat, İstanbul'un sularına dair bir risale, bir gümrük tarifesi ile Rumca, Fransızca ve Arapça propaganda broşürleri basılmıştır. Rumca olan propaganda broşürlerinden ilki Fransızlar tarafından işgal edilen eski Venedik adalarının tekrar ele geçirilmesi için

⁷² Beydilli, *Türk Bilim ve Matbaacılık Tarihinde Mühendishâne*, 34.

⁷³ Beydilli, *Türk Bilim ve Matbaacılık Tarihinde Mühendishâne*, 137-145; Beydilli, "Mühendishâne Matbaası", 335-336.

⁷⁴ Hüseyin Rıfki Tamânî, Mühendishâne-i Berrî'de 1794 yılında ikinci Halife olarak göreve başlamış; 1801 yılında Hocalığa, 1806 yılında ise Başhocalığa getirilmiş ve 1816 yılına kadar bu göreve devam etmiştir. Görevde bulunduğu zaman zarfında *Logaritma Risâlesi*, *Telhîsü'l-Eşkâl*, *Usûl-i Hendese*, *İmtihânü'l-Mühendisîn*, *el-Medhal fi'l-Coğrafya*, *Humbara Cedveli* ve *Arapça İrtifa Risâlesi* adlı eserlerin de aralarında bulunduğu pek çok telif ve tercüme eser kaleme almıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Beydilli, *Türk Bilim ve Matbaacılık Tarihinde Mühendishâne*, 34, 124.

düzenlenen sefer sırasında, ada ahalisinin Osmanlı Devleti lehine davranması için basılmıştır. Fransızca olan ikinci broşür, eski Venedik adalarının Fransızlardan kurtarılması sonrasında Mısır'da bulunan işgalci Fransız askerlerinin moralini bozmak amacıyla hazırlanmıştır. Arapça ve Türkçe olan son broşür ise Fransız işgali altında olan Mısır'ı kurtarmak için Mısır halkının yardımını istemek amacıyla bastırılmıştır.⁷⁵

Matbaada basılan en dikkat çekici kitaplardan biri, Mahmud Raif Efendi'nin⁷⁶ yabancı ülke temsilcilerine Nizâm-ı Cedîd uygulamalarını anlatmak maksadıyla kaleme aldığı *Tableau des Nouveaux Réglements de l'Empire Ottoman* adlı eserdir. Eser yalnız içeriğiyle değil matbaanın ulaştığı baskı kalitesini göstermesi bakımından da önemlidir. Fransızca olarak kaleme alınan ve 1798 yılında basılan kitap 60 sayfadan oluşmaktadır. Kitapta ayrıca 27 levha hâlinde 36 gravür bulunmaktadır. Ülkemiz kütüphanelerinde tek bir nüshası olduğu bilinen eserin, ikinci bir nüshasının (iki levhası eksik) Deniz Müzesi Komutanlığı Deniz İhtisas Kütüphanesi koleksiyonunda bulunduğu tarafımızca tespit edilmiştir (DB. No: 0008533).

Üsküdar Matbaası'nda Basılan Kitaplar

Üsküdar'a taşındıktan sonra matbaada bir kısmı tekrar basım olan yetmiş üç kitap basılmıştır.⁷⁷ İşletme usulünün değiştirilmiş olmasından dolayı Üsküdar Matbaası'nda basılan kitaplar Mühendishâne Matbaası'nda basılan kitaplara nazaran farklılık arz etmektedir. Mühendishâne Matbaası'nda ağırlıklı olarak ders kitabı ve lügat basılmışken, Üsküdar Matbaası'nda ise bunların yanı sıra ilmihal, akaid, amentü şerhi ve fetva metinleri gibi dinî içerikli kitaplar, tarih, coğrafya, dilbilgisi, retorik, mantık, astronomi, tıp, sağlık rehberi ve Nakşibendi şeyhlerinden önde gelenlerin hayat hikâyelerini ele alan bibliyografya türünde kitaplar basılmıştır. Gerek matbaanın tekel konumunda olması, gerekse Mühendishâne-i Berrî'deki ders çeşitliğinin artması matbaada basılan kitaplara yansımış; bu değişiklikler matbaada farklı konularda kitap basımının artmasına neden olmuştur.

Matbaada basılan teknik konulara dair ders kitaplarının çoğunlukla Gelenbevî İsmail Efendi⁷⁸ ve Hüseyin Rıfkı Tamânî'nin eserlerinin tekrar basımlarından oluştuğu görülmektedir. Bu dönemde matbaanın kâr amacı güden bir yapıya dönüştürülmesi nedeniyle kazanç sağlayacağı düşünülen dinî konulara dair kitaplar ile lügat ve dilbilgisi kitaplarının sayısının arttığı gözlemlenmektedir.

Mühendishâne ve Üsküdar matbaalarında basılan ders kitapları Mühendishâne-i Berrî ve Mühendishâne-i Bahrî öğrencilerinin ortak istifadesine sunuluyordu. Mühendishâne Matbaası

⁷⁵ Kemal Beydilli, *Mühendishâne ve Üsküdar Matbaalarında Basılan Kitapların Listesi ve Bir Katalog*, 1. Baskı, (İstanbul: Eren Yayıncılık, 1997), 15-17.

⁷⁶ Mahmud Râif Efendi ve eseriyle ilgili ayrıntılı bilgi için bk. Kemal Beydilli ve İlhan Şahin, *Mahmud Râif Efendi ve Nizâm-ı Cedîd'e Dâir Eseri*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2001).

⁷⁷ Kemal Beydilli, "Üsküdar Matbaası ve Burada Basılan Eserler Listesi (1802-1824)", *Üsküdar Sempozyumu II*, ed. Zekeriya Kurşun, vd., 1. Baskı, (İstanbul: Üsküdar Araştırmaları Merkezi Yayınları, 2004), 58-62.

⁷⁸ Matematik, astronomi ve mantık gibi alanlarda eser veren Gelenbevî İsmail Efendi'nin hayatı ve eserleriyle ilgili ayrıntılı bilgi için bk. Muhammed Zahid el-Kevserî and Musa Alak, "Gelenbevî İsmail Efendi" çev. Musa Alak, *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1, (2005): 137-154; Şerafettin Gölçük ve Metin Yurdagür, "Gelenbevî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul, 1996), 13:552-555.

Üsküdar'a taşınmadan önce burada basılan kitaplar okul kütüphanesi üzerinden zimmetle öğrenciye verilip alındığı için zarar vermek ve kaybetmek istisna olmak üzere, öğrencilerin kitaplar için para ödemesi söz konusu değildi. Ancak matbaa Üsküdar'a taşınıp işletme usulü değiştirilince kitaplar öğrencilere para ile satılmaya başlanmıştır. Özellikle Mühendishâne-i Bahrî hoca ve öğrencilerinin maaşları Mühendishâne-i Berrî hoca ve öğrenci maaşlarından daha düşük olduğundan, Bahrî başta olmak üzere Mühendishâne öğrencileri için ağır bir külfet ortaya çıkmıştır. Bu külfetin hafifletilmesi için basım maliyetlerinin düşürülmesi amacıyla başta daha düşük planlanan baskı adetleri artırılarak birim maliyetlerinin düşürülmesi ve kitapların daha erişilir olması yoluna gidilmiştir.⁷⁹

Mühendishâne-i Berrî Matbaası'nın faaliyette bulunduğu süre zarfında, her iki mühendishâne öğrencilerinin öğrenmek zorunda olduğu temel derslerden olan matematik ve geometri dışında, doğrudan Mühendishâne-i Bahrî öğrencilerinin yararlanabileceği denizciliğe dair bir kitap basılmamıştır. Hüseyin Rıfki Tamânî'nin tertip ettiği *Mecmû'atü'l-Mühendisîn* adlı eserde kara ve deniz toplarının tasarımı ve üretimi birlikte verildiğinden adı geçen eser belki bir istisna olarak kabul edilebilir. Aynı durum Üsküdar Matbaası için de geçerlidir. Matbaanın faaliyet gösterdiği zaman diliminin genişliği göz önünde bulundurulduğunda (1797-1824) denizciliğe dair hiçbir kitabın basılmaması Mühendishâne-i Bahrî'de canlanmaya başlayan teknik eğitimin bir tür ihmale ya da kesintiye uğradığı izlenimini yaratmaktadır. Bu izlenimi güçlendiren bir diğer husus da anılan dönemde yurt dışından kitap temin edildiğine dair herhangi bir verinin bulunmamasıdır.

Mühendishâne-i Berrî Kütüphanesi

Mühendishâne-i Berrî'nin açılmasıyla birlikte zamanla kütüphane hâlini alacak olan bir kitaplık da oluşturulmuştur.⁸⁰ Mühendishâne-i Berrî'de daha eğitim başlamadan önce burada ihtiyaç duyulacak kitaplar bir araya getirilmeye başlanmış ve ilk olarak Enderûn-ı Hümâyûn Hazinesi'nden 14 kalemde 20 cilt kitap 1793'te Mühendishâne'ye gönderilmiştir. İlerleyen yıllarda Enderûn-ı Hümâyûn Hazinesi'nden Mühendishâne'ye kitap gönderilmeye devam etmiş; 1801'de üç kalem, 1804'te 29 kalemde 84 cilt kitap⁸¹, 1805'te altı kalemde 13 cilt ve 1806'da 20 kalemde 350 cilt kitap Mühendishâne-i Berrî Kütüphanesi'ne gönderilmiştir.⁸² Zaman zaman I. Abdülhamid tarafından kurulan ve dönemin en zengin kütüphanelerinden birisi olan Hamidiye Kütüphanesi⁸³ gibi başka kütüphanelerden de kitap temini yoluna gidilmiştir.⁸⁴

⁷⁹ Ekmeleddin İhsanoğlu, "Tanzimat Öncesi ve Tanzimat Dönemi Osmanlı Bilim ve Eğitim Anlayışı", 150. Yılında Tanzimat, edt. Hakkı Dursun Yıldız, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1992), 351-352; Beydilli, *Türk Bilim ve Matbaacılık Tarihinde Mühendishâne*, 229.

⁸⁰ Mühendishâne-i Berrî Kütüphanesi'nin kuruluşu ve edinilen kitapların, alet ve edevatın yıllara göre dökümünü gösteren ayrıntılı listeler için bk. Beydilli, *Türk Bilim ve Matbaacılık Tarihinde Mühendishâne*, 277-303, 373-421.

⁸¹ BOA, Cevdet Maarif (C. MF.), 69/3419.

⁸² BOA, C. MF., 111/5506.

⁸³ O dönemde Hamidiye Kütüphanesi'nde bulunan kitaplara dair ayrıntılı bilgi için bk. Toderini, *Türklerin Yazılı Kültürü ve Edebiyatı*, 213-223. Hamidiye Kütüphanesi ile ilgili ayrıntılı bilgi için ayrıca bk. Müjgan Cumbur, "I. Abdülhamid Vakfiyesi ve Hamidiye Kütüphanesi", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 12/1-2, (Ocak-Haziran 1964): 17-69.

⁸⁴ BOA, Hatt-ı Hümayun (HAT.), 1484. Belgede, Hamidiye Kütüphanesi'nde bulunan Nasîrüddîn Tûsî külliyyatının ve ilm-i Heyet'e dair eski ve yeni iki kıt'a kitabın Mühendishâne-i Berrî Kütüphanesi'ne gönderilmesi istenmektedir.

Mühendishâne'nin kitap sayısının artmaya başlamasıyla⁸⁵ birlikte mühendishâne hocalarından Abdurrahman Efendi esas görevi uhdesinde kalmak kaydıyla 1211 (1797)'de Mühendishâne-i Berrî'nin ilk hâfız-ı kütübü olarak görevlendirilmiştir. Abdurrahman Efendi'nin hocalıktan alınarak matbaa işleriyle görevlendirilmesi üzerine hâfız-ı kütüblük görevi 1217 (1802)'de Mühendishâne hocalarından Hüseyin Efendi'ye verilmiştir. Ancak kütüphanede görevlendirilen hocanın aynı zamanda derslere de devam etmesi, kütüphanenin açık kalmasını zorlaştırmıştır. Bu durumun çözüme kavuşturulması gerektiğinden kütüphaneci atanması yoluna gidilmiş ve Ekim 1804'te Hasköylü Ali oğlu Abdullah adında bir genç Mühendishâne-i Berrî Kütüphanesi'nin ilk müstakil hâfız-ı kütübü olarak tayin edilmiştir.⁸⁶

Kütüphanenin zenginleştirilmesi için başvuru yollardan biri de piyasadan kitap satın almak olmuştur. Bu doğrultuda 1804'te 19 kalem ve 30 adetten oluşan kitap ve risale, 1807'de ise 7 kitap ve 1 harita kitapçı esnafından satın alınmıştır. Diğer taraftan, az sayıda dahi olsa Valide Kethüdası Yusuf Ağa'nın hediye ettiği kitaplar da kütüphanenin gelişimine katkı sağlamıştır.

Mühendishâne-i Berrî Kütüphanesi'nin kitap varlığının artmasına etki eden en önemli kalemlerden biri de terekelerden satın alınan kitaplar olmuştur. Ebûbekir Râtib Efendi⁸⁷ muhallefâtından olup devlet tarafından satın alınan 71 kalem ve 117 cilt kitap ile 4 cilt içinde 300 adet harita parçaları ve Hüseyin Rıfıkî Tamânî muhallefâtından 15 kalem ve 24 cilt kitap terekelerden satın alınan kitaplara örnektir. Burada bir husus dikkat çekmektedir: Ebûbekir Râtib Efendi muhallefâtından Mühendishâne-i Berrî Kütüphanesi'ne intikal ettirildiği listelerle sabit olan ve üzerinde Mühendishâne-i Berrî-i Hümayûn mührü bulunan D. Anton Büsching'in kaleme aldığı *Neue Erdbeschreibung* adlı eserin 1, 5, 7, 9 ve 10. ciltleri sonraki yıllarda sahafa düşmüştür.⁸⁸ “Bir vakitte bir kıt'ası zâyi olmamak” üzere muhafaza edilmeye çalışılan ve her biri türlü zorluklarla temin edilen kitapların bir kısmının her türlü çabaya rağmen *muhterislerin* elinden kurtulamadığı anlaşılmaktadır. Kütüphanede bulunan kitapların kaybolmasının sadece Mühendishâne-i Berrî Kütüphanesi'ne has bir durum olmadığını, aynı yıllarda saray kütüphanesinden dahi kimi zaman kitap kaybolduğunu arşiv belgelerinde görmekteyiz.⁸⁹

⁸⁵ 1797'de Mühendishâne-i Berrî Kütüphanesi'nde bulunan kitapların ve hendese aletlerinin dökümü için bk. BOA, Bab-1 Defteri Başmuhasebe Kalemi Defterleri (D.BŞM.d.), 6601.

⁸⁶ Beydilli, *Türk Bilim ve Matbaacılık Tarihinde Mühendishâne*, 293.

⁸⁷ Ebûbekir Râtib Efendi ile ilgili ayrıntılı bilgi için bk. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, “Tosyalı Ebûbekir Râtib Efendi”, *Belleten*, 153, (1975): 49-76.

⁸⁸ Beydilli, *Türk Bilim ve Matbaacılık Tarihinde Mühendishâne*, 278-286.

⁸⁹ BOA, Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Evrakı (TS. MA.e.), 1300/21; BOA, TS. MA.e., 1190/33; BOA, TS. MA.e., 180/43. 15 Ramazan 1221 (26 Kasım 1806) ve 29 Zilhicce 1255 (4 Mart 1840) tarihli belgelerde Enderûn-ı Hümayûn Kütüphanesi kayıtlarında bulunan çok sayıda kitabın kayıp olduğu görülmektedir. Belgelerde kayıp kitaplar listelenmekte ancak sonrasında ne tür bir işlem yapıldığına dair herhangi bir bilgiye yer verilmemektedir. Osmanlı döneminde özellikle yabancı misyon görevlilerince pek çok kitap gizlice yurt dışına çıkarılmıştır. Bilinen en eski örneklerden biri Kanunî Sultan Süleyman devrine aittir. Bu dönemde Avusturya Macaristan Sefiri Hollandalı diplomat Ogier Ghiselin de Busbeq, Viyana'ya döndüğünde yanında 240 adet Bizans yazması götürmüştür. Fransız şarkiyatçı ve arkeolog Antoine Galland da çok sayıda el yazması toplayarak ülkesine götürmüştür. Ayrıntılı bilgi için bk. Rıfat N. Bali, *Bir Kıyımın, Bir Talanın Öyküsü Hurdaya (Satılan Matbu ve Yazma Eserler, Evrak-ı Metrukeler, Arşivler, Genişletilmiş 2. Baskı)*, (İstanbul: Libra Kitap, 2015). Yasak olmasına rağmen Cumhuriyet döneminde de yurt dışına çok sayıda kitap çıkarılmıştır. Bu dönemde yurt dışına en çok kitap Osman Reşer tarafından çıkarılmıştır. Reşer, çoğunlukla koleksiyonculardan ve ikinci el kitapçılardan topladığı/satın aldığı 1772 adet el yazmasını Berlin Devlet Kütüphanesi'ne, 262'sini Leibzig Üniversitesi Kütüphanesi'ne,

Mühendishâne-i Berrî Kütüphanesi'nde bulunan kitapların arasında az sayıda da olsa denizciliğe dair kitap bulunmaktadır. Mühendishâne-i Berrî Kütüphanesi'nin kitap varlıklarının dökümünün verildiği 1801 tarihli listede bahrî konulara dair yedi kitap yer almaktadır. Bunlar: *Tertîbât ve harekât-ı asâkîr-i bahriyye dâir*, *Sefâyin ve deryâ cengine dâir*, *Deryâ fennine ve ticârete dâir*, *Seyr-i deryâyâ dâir*, *Sefâyin inşâ ve imâline dâir*, *Benovil'in kara ve deryâ cengine dâir*, *Muhârebe-i bahriyye ve berriyyeye dâir* adlı kitaplardır. 1804'te Enderûn-ı Hümâyûn Kütüphanesi'nden Mühendishâne-i Berrî Kütüphanesi'ne gönderilen 29 kalem ve 84 ciltten oluşan kitaplar arasında denizcilikle ilgili olarak yalnızca *Buke Refail nâm hâkimin seyr-ü sefâyine dâir* adlı kitabı bulunmaktadır. Aynı tarihte piyasadan satın alınan 19 kalem ve 30 ciltten oluşan kitaplardan da sadece *Fransız lisânı üzere sefâyinde top remyine dâir risâle* adlı kitap denizcilikle ilgilidir. 1806'da yine Enderûn-ı Hümâyûn Kütüphanesi'nden gönderilen 20 kalemden 350 ciltten oluşan kitaplardan⁹⁰ üçü denizciliğe dair konuları içermektedir. Bu kitaplar *Sefâyin donanmasına dâir*, *Hamûle-i sefâyine dâir*, *Kratya nâm müellifin muhârebe-i bahriyye ve tasnîf-i sefâyin*, *France lisânı üzere sefâyinde top remyine dâir* ve *Buke Refail nâm hâkimin seyr-ü sefâyine dâir*'dir.⁹¹

Mühendishâne-i Berrî Kütüphanesi'nin kitap mevcudunu gösteren 1816 tarihli listede bu tarihten önce kütüphaneye dâhil edilen kitapların tamamını görmek mümkündür. 1822 ve 1826 tarihli listelerde denizcilikle ilgili kitapların sayısında herhangi bir değişim olmadığı görülmektedir. Mühendishâne-i Berrî'nin kitap varlığını gösteren son liste olan 1836 tarihli dökümde ise yukarıda isimleri verilen kitaplara ilave olarak *Moroku müellifin muhârebetü'l-bahriyyesi*, *Techîz-i sefâyine dâir*, *Tahmil-i sefâyine dâir*, *Kavâidü'l-bahriyye ve inşâ-i sefîne dâir* bir takım (dört cilt) ve *İnşâ-i sefîne usûlü* başlıklı kitaplar dâhil olmuştur.⁹²

1808 yılına kadar berrî ve bahrî eğitim birbirinden tam olarak ayrılmadığından bu tarihe kadar bahrî konularla ilgili kitapların Mühendishâne-i Berrî Kütüphanesi'nde bulunuyor olması anlaşılabilir bir durum iken bu tarihten sonra da az sayıda olmakla birlikte kütüphaneye bahrî konulara dair kitabın girmesi dikkat çekicidir. Zira aşağıda değineceğimiz üzere bu kitaplardan hiçbiri Mühendishâne-i Bahrî'nin kitap listelerinde karşımıza çıkmamaktadır.

Mühendishâne-i Bahrî Kütüphanesi

Mühendishâne-i Bahrî'nin açılmasını müteakip, ihtiyaç duyulan araç gereçler ile derslerde istifade edilecek kitaplar, okulun kuruluş amacına uygun düşecek şekilde, yurt dışından temin edilmiştir. Bu türden, özellikle teknik konulara dair bazı kitapların tercüme ettirilerek Fransız Elçiliği ve Raşid Efendi

371'ini ise Vatikan Apostolik Kütüphanesi'ne satmıştır. Reşer'in sattığı kitaplarla ilgili ayrıntılı bilgi için bk. Güler Doğan Averbek, "The Manuscripts Oskar Rescher Sold to the Berlin State Library Between 1913-1936 (Osman Reşer'in 1913-1936 Yılları Arasında Berlin Devlet Kütüphanesine Sattığı Yazmalar)", *İslam Tetkikleri Dergisi-Journal of Islamic Review*, 11/2, (Eylül 2021): 477-568; Güler Doğan Averbek, "Beate Wiesmüller, The Islamic Manuscripts Oskar Rescher Sold to the Leipzig University Library between 1925-1934 (Osman Reşer'in 1925-1934 Yılları Arasında Leipzig Üniversitesi Kütüphanesine Sattığı İslam Yazmaları)", *İslam Tetkikleri Dergisi-Journal of Islamic Review*, 12/1, (Mart 2022): 157-185; Mehmet Eren Gür, "Osman Reşer'in Vatikan'a Sattığı Yazma Eserler", Erişim Tarihi: 4 Şubat 2000. https://www.academia.edu/76723484/Osman_Reşer_in_Vatikan_a_Sattığı_Yazma_Eserler.

⁹⁰ BOA, C. MF., 111/5506.

⁹¹ Beydilli, *Türk Bilim ve Matbaacılık Tarihinde Mühendishâne*, 280-283.

⁹² Beydilli, *Türk Bilim ve Matbaacılık Tarihinde Mühendishâne*, 374-417.

matbaalarında bastırılması yoluna gidilmiştir. Bu süreçte Cezayirli Hasan Hoca gibi yabancı dile hâkim birkaç hoca da tercüme ettikleri kitaplarla ve ders notları hâline getirdikleri risalelerle eğitimin yürütülmesine katkı sağlamıştır. I. Abdülhamid ve III. Selim'in gösterdiği ilginin sonucu olarak Enderûn-ı Hümâyûn Hazinesi'nden de bazı kitaplar okula gönderilmiştir. Diğer taraftan Cezayirli Hasan Hoca ve mühtedi mühendis Mehmed gibi isimlerin muhalledfâtında bulunan kitaplar gönderilerek okulun kitap varlığı artırılmıştır. Mühendishâne-i Bahrî'nin açılmasından bir süre sonra istihkâm ve kale inşasına dair eğitimin de verilmeye başlanmasıyla bu konulara dair kitaplar da burada toplanmaya başlamıştır. Mühendishâne-i Berrî'nin açılmasının ardından zikredilen konulara dair kitaplar buraya nakledilmiş ve böylece Mühendishâne-i Berrî Kütüphanesi'nin temelleri oluşturulmuştur.

Kara mühendishânesinin kurulmasını müteakip burada müstakil bir kütüphane oluşturulmuş; mühendishâne'de verilen bahrî ve berrî eğitim birbirinden kesin olarak ayrılmadığından yeni kütüphane kara ve deniz mühendishânesi öğrencileri tarafından birlikte kullanılmıştır. 1808 itibarıyla mühendishâne'lerin eğitimleri birbirinden ayrılmış, ancak Mühendishâne-i Berrî Kütüphanesi'nde denizciliğe dair kitaplar bulunmaya devam etmiştir.

Yıllara Göre Mühendishâne-i Bahrî Kütüphanesi'nde Bulunan Kitaplar

Mühendishâne-i Bahrî Kütüphanesi'nde bulunan kitapların bilinen ilk listesi 1825 tarihlidir ve Kemal Beydilli tarafından yayımlanmıştır. 1825'e kadar geçen süre zarfında okulda yararlanılan ve okul kitaplığında bulunduğu çeşitli kaynaklarda belirtilen kitaplara dair herhangi bir liste oluşturulmamıştır. Bu durumun en önemli sebebi anılan döneme dair yeterli belge ve bilginin olmayışıdır. Özellikle 1799-1825 arasında şimdilik okulun kitap varlığını tespit etmeye yönelik hiçbir belgeye ulaşılamamıştır. Bu nedenle Mühendishâne-i Bahrî'nin kuruluşundan 1799 yılında okula gönderildiğini arşiv belgelerinden tespit ettiğimiz kitaba kadar geçen süreyi kapsayan dönemin dökümü oluşturulmaya çalışılmıştır. Ancak baştan belirtmek gerekir ki döneme dair kaynakların sınırlılığı, oluşturulan dökümde verilecek bilgileri de sınırlandırıcı bir unsur olmuştur.

Baron de Tott'un bahsettikleri ile Mühendishâne-i Bahrî'nin ilk açıldığı zamanlarda Paris'ten getirilen kitaplar:⁹³

- Batlamyus'un coğrafya kitabının Arapça tercümesi (el yazması) ile isimlerini ve sayısını tespit edemediğimiz Enderûn-ı Hümâyûn'dan gönderilen kitaplar.
- Henri-Louis Duhamel Du Monceau'nun *Eleméns de l'architecture navale ou traité pratique de la construction des vaisseaux* adlı denizciliğe dair kitabı (bir nüsha).
- Pierre Bouguer'in *Traité du navire, de sa construction et de ses mouvemens* adlı denizciliğe dair kitabı (bir nüsha).
- Etienne Bézout'nun *Cours de Mathématiques* adlı matematiğe dair kitabı (dört cilt/bir takım).

⁹³ Kaçar, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Askeri Teknik Eğitimde Modernleşme", 84.

- François Callet'nin *Les Tables Logarithmiques* adlı matematiğe dair kitabı (dört nüsha).
- Cezayirli Hasan Hoca'nın tercüme ettiği denizciliğe dair *Sefinetü'l-Fikr Meşhûnet fi'd-Dürer* adlı kitap (bir nüsha).

Toderini'nin bahsettiği kitaplar (1781):⁹⁴

- Kâtip Çelebi'nin *Cihânnümâ'sı* (adet bilgisi yok).
- Joseph-Jérôme Lefrançois de Lalande'ın *Astronomi tabloları ve tercümelere*.
- Geometri, pusula, usturlap ve güneş saatleri hakkında batı dillerinden tercüme edilmiş en az dört yazma kitap ile adları ve sayıları belirtilmeyen Avrupa menşeli çok sayıda kitap.

Lafitte-Clavé'nin bahsettiği kitaplar (1784):⁹⁵

- François Callet'in matematiğe dair *Les Tables Logarithmiques*'i (Toderini'nin de bahsettiği).
- Etienne Bézout'nun *Cours de Mathématiques a l'Usage des Gardes du Pavillons de la Marine*'i (4 cilt) ve *Cours de Mathématiques a l'Usage du Corps Royal de l'Artillerie* (6 cilt) adlı matematiğe dair eserleri.
- Jacques Cassini'nin *Elemens d'Astronomie*'si.
- J. J. Françoise de Lalande'in *Traité d'Astronomie*'si (Toderini'nin de bahsettiği).

1784 Tarihinde Başmuhasebe'ye kaydı yapılan kitaplar:⁹⁶

- Üç nüsha Frenkçe *Cihânnümâ*, bir nüsha Türkçe *Cihânnümâ* (Toderini'de de geçiyor), iki nüsha *Vankulu Lügati* ve bir nüsha derya haritası ile mühtedi mühendis Mehmed'in isimleri tespit edilemeyen 46 ciltten oluşan muhalefâtı.

Fransız Elçiliği Matbaası'nda bastırılan kitaplar:⁹⁷

- *Elémens de Castramétation et de Fortification Passagère [Usûlü'l-Maârif fi Tertîbi Ordu ve Tahsînihi Muvakkaten]*.
- M. Truguet'nin *Traité de Manoeuvre Pratique [Risâle fi kavânîni'l-milahati amelen]*.
- M. Truguet'nin hazırladığı *Traité du Pilotage et de Navigation [Usûlü'l-maârif fi vechi tasfifi sefâ'in-i donanma ve fenn-i tedbîr-i harekâtiha]*,
- Basılmamış olmakla birlikte; Kaçar'ın Tondu'ya, Uzunçarşılı'nın ise Trugue'ye ait olduğunu belirttiği, Hasan Hoca tarafından tercüme edilen geometriye dair kitap.

⁹⁴ Toderini, *Türklerin Yazılı Kültürü ve Edebiyatı*, 105-106.

⁹⁵ Kaçar, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Askeri Teknik Eğitimde Modernleşme", 95.

⁹⁶ BOA, AE.SABH.I, 141/9487.

⁹⁷ Kaçar, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Askeri Teknik Eğitimde Modernleşme", 96; Beydilli, *Türk Bilim ve Matbaacılık Tarihinde Mühendishâne*, 125.

Cezayirli Hasan Hoca'nın müsadere edilen kitapları:⁹⁸

- Hendeseye dair 7 cilt Fransızca kitap.
- Hasan Hoca'nın tercüme ettiği şefain inşası fennine dair *Sefinetü'l-Fikr Meşhûnet fi'd-Dürer* adlı risaleden üç nüsha.
- Âlât-ı harb ve edevât-ı cenge dair (Hasan Hoca'nın *Risâletü'd-Darb fi Beyâni Âletü'l-Harb* adlı eseri kastedilmektedir) çeşitli nüshalardan Hasan Hoca tarafından istintâc olunan 2 cilt hendese kitabı.
- Belgrad tercümanı ve mimarı Osman Efendi'nin tercüme ettiği Arapça bir cilt hendese kitabı (*Hediyetü'l-Mühtedî*), sürat toplarına dair bir cilt Türkçe risale olmak üzere, beş kalemde toplam on dört cilt.
- Mühendishâne-i Bahrî hocası olup 1797'de Mühendishâne-i Berrî'ye "Üçüncü Halife" olarak tayin edilen Büyük Seyyid Mustafa'nın⁹⁹ *Barud Hakları Hakkında Türkçe Bir Risâle ve Barud Hakları Cedveli*¹⁰⁰ adlı risalesinin de Mühendishâne-i Bahrî kitaplığında bulunmuş olması kuvvetle muhtemeldir.

Raşid Efendi Matbaası'nda basılan kitaplar:¹⁰¹

- Vauban ya da Bernard Forest de Belidor'un *Fenn-i Harb*¹⁰² (1792) adıyla 327 adet basılan *Traité de Siéges* adlı kitabı.
- Vauban'n *Fenn-i Lağım* (1793) adıyla 300 adet basılan *Traité Pratique des Mines*.
- Vauban'ın *Fenn-i Muhâsara* (1794) adıyla 300 adet basılan *Traité de l'attaque* adlı kitapları.

III. Selim'in emriyle alınan ansiklopediler:¹⁰³

- *Grande Encyclopédie* (40-50 cilt).

Diğer taraftan, Mütercim Ahmed Asım tarafından tercüme edilen ve 1799 yılında Mühendishâne-i Berrî Matbaası'nda basılan bir cilt *Tibyân-ı Nâfi' der Terceme-i Burhân-ı Kâti'* adlı lügatın 1214 (1799)'te mübâyaa edildiği ve Mühendishâne-i Bahrî'ye gönderildiği arşiv belgesiyle sabittir.¹⁰⁴ Mühendishâne-

⁹⁸ BOA, MAD. d. 8882; Kurtoğlu, *Deniz Mektepleri Tarihçesi (1928-1939)*, 2-3.

⁹⁹ Kemal Beydilli, "İlk Mühendislerimizden Seyyid Mustafa ve Nizâm-ı Cedîd'e Dair Risalesi", *Tarih Enstitüsü Dergisi*, 13, (1987): 398-399.

¹⁰⁰ *Osmanlı Askerlik Literatürü Tarihi*, 50.

¹⁰¹ Beydilli, *Türk Bilim ve Matbaacılık Tarihinde Mühendishâne*, 104, 181, 182.

¹⁰² Günümüzde Deniz Müzesi Komutanlığı Deniz İhtisas Kütüphanesi'nde bulunan ve üzerlerinde "Mekteb-i Bahriye-i Hazret-i Şâhâne" mührü bulunan üç cilt Vauban'ın burada sözü edilen kitaplar olması ve Mühendishâne-i Bahrî'den Mekteb-i Bahriye'ye intikal ettirilip sonradan mühürlenmiş olması kuvvetle muhtemeldir. Bu kitaplardan yapılan tercümelere olan ve Müze kütüphanesinde bulunan *Fenn-i Harb*'de yine aynı şekilde okul mührü görülmektedir, dolayısıyla bu kitap da kuvvetle muhtemel Mühendishâne-i Bahrî kitaplığındadır.

¹⁰³ Alan Palmer, *Osmanlı İmparatorluğu, Son Üç Yüz Yıl*, 61; Beydilli, *Türk Bilim ve Matbaacılık Tarihinde Mühendishâne*, 292, 426; Bernard Lewis, *Müslümanların Avrupa'yı Keşfi*, 355-356.

¹⁰⁴ BOA, C.MF., 19/949.

i Berrî Matbaası'nda basılan Akdeniz, Karadeniz ve Marmara Denizi haritalarının 1220 (1805/1806) tarihinde basıldığı ve Mühendishâne-i Bahrî'de kullanılmak üzere gönderildiği yine arşiv belgelerinde görülmektedir.¹⁰⁵

Yukarıda Mühendishâne-i Bahrî'de bulunduğu çeşitli kaynaklarda belirtilen kitaplar kronolojik olarak sıralanmıştır. Buna göre, 1776-1799 tarihleri arasında Mühendishâne-i Bahrî'de bulunan kitaplar aşağıdaki gibidir:

1. Batlamyus'un coğrafya kitabının Arapça tercümesi (bir kalem/bir cilt).
2. Paris'ten gelen dört kitap (dört kalem/on cilt).
3. Hasan Hoca'nın *Sefînetü'l-fikr Meşhûnet fi'd-Dürer* kitabı (bir kalem/bir cilt).
4. Lalande'in astronomi cetvellerinin orijinal baskısı ve tercümesi (bir kalem/iki cilt).
5. Toderini'nin bahsettiği geometri, pusula, usturlap ve güneş saati hakkında tercüme (en az dört kalemde dört cilt).
6. Lafitté-Clavé'nin zikrettiği ve Toderini'de geçmeyen Bezout'nun kitabı (bir kalem/altı cilt).
7. 1784'te Başmuhasebe'ye kaydı yapılan Frenkçe ve Türkçe *Cihânnümâ* (bir kalem/dört cilt), *Vankulu Lügatı* (bir kalem/iki cilt), mühtedi mühendis Mehmed'in muhalledfâtı olan Frenkçe 46 cilt kitap (bir kalem olarak kabul edilmiştir).
8. Fransız Elçiliği Matbaası'nda basılan üç kitap ve bunların asıl nüshaları (üç kalem/en az altı cilt).
9. Hasan Hoca'nın tercüme ettiği basılmayan geometri kitabı (bir kalem/bir cilt).
10. Hasan Hoca'nın el konulan muhalledfâtından beş kitap (beş kalem/on dört cilt).
11. Raşid Efendi Matbaası'nda basılan üç kitap ve bunların asıl nüshaları (üç kalem/en az altı cilt).
12. III. Selim'in emriyle alınan ve 40-50 ciltten oluştuğu belirtilen *Grande Encyclopédie*.
13. 1799'da Mühendishâne-i Berrî Matbaası'nda basılan ve Mühendishâne-i Bahrî'ye gönderilen *Tibyân-ı Nâfi' der Terceme-i Burhân-ı Kâti'* (bir cilt gönderilmiştir).

Buna göre 1776'dan 1779 yılına kadar Mühendishâne-i Bahrî'de bulunduğu kaynaklarla sabit olan kitaplar en az 29 kalem (ayrıntıları tespit edilemediği için Mühendis Selim'in muhalledfâtından intikal eden 46 cilt kitap bir kalem olarak sayılmıştır) ve en az 144 cilt olmalıdır (*Grande Encyclopédie* 40 cilt olarak sayılmıştır). Üstelik bu sayıya 1776 yılında Enderûn-ı Hümâyûn Kütüphanesi'nden gönderilen ve kaç kitaptan oluştuğu tespit edilemeyen kitaplar dâhil değildir.

Fransız Elçiliği Matbaası ile Raşid Efendi Matbaası'nda basılan kitapların doğrudan Mühendishâne-i Bahrî'de kullanmak amacıyla bastırıldığı göz önünde bulundurulduğunda, her ne kadar öğrenci sayısı az olsa da bu iki matbaada basılan altı kitaptan Mühendishâne-i Bahrî'ye birer cilt gönderilmiş olması olası değildir. Bu nedenle Mühendishâne-i Bahrî'de bu altı kitaptan daha fazla sayıda bulunmuş olmalıdır. Raşid Efendi Matbaası'nda basılan *Târîh-i Sâmi*, *Şâkir* ve *Subhî* (1198/1874), *Târîh-i İzzî*

¹⁰⁵ BOA, C.MF., 14/688.

(1199/1785) ve *İ'râbü'l-Kâfiye* (1200/1786) adlı kitapların da okul kitaplığında olması kuvvetle muhtemeldir.

Ayrıca, temas edilen kaynaklarda görülmemekle birlikte, Mühendishâne-i Bahrî'de hocalık yapmış olan Gelenbevî İsmail Efendi'nin *Küsûrâtü'l-Hisâb* (*Hisâb el-Kusûr*), *Adlâu'l-Müsellesât* (*Azlâ'-ı Müsellesat*), *Şerhu Cedâvili'l-Ensâb* (*Şerh-i Cedâvil el Ansâb*) ve *Usûl-i Cedâvil-i Ensâb-ı Sittînî* (*Logaritma Risalesi*)¹⁰⁶ adlı eserleri ile Büyük Seyyid Mustafa Hoca'nın *Barud Hakları Hakkında Türkçe Bir Risâle* ve *Barud Hakları Cedveli* adlı eserlerinin de, içerikleri göz önünde bulundurulduğunda Mühendishâne-i Bahrî kitaplığında bulunmuş olması ihtimali göz ardı edilmemelidir.

Mühendishâne-i Bahrî kitaplığında bulunduğu kesin olarak tespit edilen kitapların dışında kalan yukarıdaki kitaplar da dâhil edildiğinde 37 kalemde 152 ciltlik bir kitap varlığından söz etmek mümkün görünmektedir. Mühtedi mühendis Mehmed'in 46 ciltten oluşan ve bir kalemde fazla olduğu muhakkak olan muhallefâtı ile Enderûn-ı Hümâyûn Kütüphanesi'nden gönderilip sayısı tespit edilemeyen kitaplar göz önünde bulundurulduğunda okul kitaplığındaki bibliyografik künye adedinin ellinin üzerine çıkacağı muhakkaktır. Fransız Elçiliği Matbaası ve Raşid Efendi Matbaası'nda basılan ve Mühendishâne-i Bahrî'ye birden fazla nüsha gönderildiği kuvvetle muhtemel olan kitaplarla *Grande Encyclopédie* dâhil edildiğinde toplam kitap sayısının iki yüzü bulması muhtemel görünmektedir.

Okulda bulunan kitap türü ve adedi, batıdaki benzerleriyle karşılaştırıldığında ilk bakışta az gibi görünse de Mühendishâne-i Berrî'nin 1797'de kurulan kütüphanesinin gelişimi ile mukayese edildiğinde, dönemine ve okulun içinde bulunduğu koşullara göre azımsanmayacak bir sayıdadır.

1825 Yılında Mühendishâne-i Bahrî'nin Kitap Mevcudu¹⁰⁷

Mühendishâne-i Bahrî hocası Tulumbavîzâde Mehmed Efendi'nin yerine Mühendishâne-i Berrî hocalarından Mehmed Ruheddin Efendi'nin atanması üzerine hazırlanan devir teslim listesine göre Mühendishâne-i Bahrî'de 15 kalemde toplam 93 cilt kitap bulunmaktadır. Listede kitapların dışında bir adet liman portolanı ve yabancı dilde üç nüsha atlas yer almaktadır. İlk olarak Beydilli tarafından yayımlanan 1825 tarihli listeye göre Mühendishâne-i Bahrî'de bulunan kitaplar:

1. *Usûl-i Hendese* (14 adet-üçü eksik).
2. *Mecmû'atü'l-Mühendisîn* (15 adet-ikisi eksik).
3. *Vankulu Lügatı*'nın birinci ve ikinci ciltleri (2 cilt).
4. *Tibyân-ı Nâfi'* (1 cilt).
5. *Lehçetü'l-Lügat* (1 cilt).
6. *Cihânnümâ* (1 cilt).
7. *Pîrî Reis* (1 cilt).
8. *Lağım risalesi*, Türkçe (1 cilt).

¹⁰⁶ el-Kevserî and Alak "Gelenbevî İsmâil Efendi", 148-152; Kaçar, "Osmanlı Devleti'nde Mühendishânelerin Kuruluşu", 73.

¹⁰⁷ Beydilli, *Türk Bilim ve Matbaacılık Tarihinde Mühendishâne*, 304.

9. İngilizce kitap (2 cilt).
10. *Sarf-ı Nahvi*, Fransızca (14 cilt).
11. Nemçe lisanı üzere kütüb-i kadîme (20 cilt).
12. *Evsâf-ı Memleket-i Beç* (1 cilt).
13. İstihkâmâta dâir Fransızca kütüb (8 cilt).
14. İnşâ-i sefâyine dâir İsveçkârî kitâb (1 cilt).
15. *Dürr-i Yektâ* (16 cilt).

1828 Tarihli Listeye Göre Mühendishâne-i Bahrî'de Bulunan Kitaplar¹⁰⁸

Mehmed Rûheddin Efendi'nin kişisel gayretiyle temin edilen kitaplardan oluşan 1828 tarihli ikinci listede 29 kalemede toplam 150 cilt kitap yer almaktadır. Listede kitapların dışında iki adet de harita bulunmaktadır.

1. Lavo isimli müellifin Fransızca lügatı (1 nüsha, 2 cilt).
2. Bulesta isimli müellifin diğer Fransa lügatı (1 cilt).
3. Diğer Fransa ve Rûmî lisanı üzere lügat (1 cilt).
4. Fontuma isimli müellifin ilm-i riyâziyeye dair eseri (9 cilt).
5. Dolekal isimli müellifin hey'ete dair eseri (1 cilt).
6. Dolekal'ın hendese ve cebîr-i mukabeleye dair eseri (2 cilt).
7. Oza nâm müellifin ilm-i ta'limiyyeye dair eseri (4 cilt).
8. Fransa topçularının cemi'-i fûnûndan bahseden eser (2 cilt).
9. Pirsimon isimli müellifin hey'ete dair eseri (2 cilt).
10. Cinyet isimli müellifin keresteye dair eseri (1 cilt).
11. Odyer Dolir isimli müellifin kitabı (1 cilt).
12. Laferova adlı müellifin cebîr-i mukayeseye dair eseri (1 cilt).
13. Resm-i haritaya dair kitap (1 cilt).
14. Silâh-ı fenne dair Rûmî'l-ibare kitap (2 cilt).
15. Dober isimli müellifin muhtasar coğrafyası (1 cilt).
16. Bezo isimli müellifin külliyyat-ı riyâziyye-i tecrîbiyye'ye dair kitabı (6 cilt).
17. Bezo'nun fûnûn-ı bahriyeye dair kitaplarına Denyoden isimli müellifin yazdığı şerh (1 cilt).
18. Lalande'ın yıldızların hareketlerini gösteren cetveli (1 adet).
19. Muhtasar coğrafya (1 cilt).
20. Belidor'un ordu mühendisliği ile ilgili kitabı (1 cilt).

¹⁰⁸ Beydilli, *Türk Bilim ve Matbaacılık Tarihinde Mühendishâne*, 305-306.

21. Divar isimli müellifin eseri (1 cilt).
22. Tehasyir Monser adlı müellifin top imaline dair kitabı (1 cilt).
23. Brun adlı müellifin fenn-i mi'mâriyyeye dair kitabı (2 cilt).
24. Dale adlı müellifin fenn-i resme dair prespektiyosu (1 cilt).
25. Topçu zabitanına dair kitap (2 cilt).
26. Coğrafya-i felekiyye (1 cilt).
27. Istılâhât-ı hendese lügatı (1 cilt).
28. Fransa lisanının sarf ve nahvi (50 cilt).
29. Fransa lisanının elifbâ kitabı (50 cilt).

Böylece 1828'de temin edilen kitaplarla Mühendishâne-i Bahrî'de 44 kalemde toplam 243 cilt kitap varlığı ortaya çıkmaktadır. 1825 ve 1828 yıllarına dair listelerde görüldüğü üzere Fransızca öğrenimine dair kitaplar artış göstermektedir.

Bir kısmı yurtdışından temin edilen, bir kısmı ise tercüme edilip basılması için çaba sarf edilen, bazıları ise el yazması olan kitapların yukarıdaki listelerde hiçbir şekilde karşımıza çıkmıyor olması, tespit edilen dökümlerin Mühendishâne-i Bahrî'nin toplam kitap varlığını göstermediği kanaatini oluşturmaktadır. 1776 yılından, Mühendishâne-i Bahrî'de bulunan kitapların son dökümünün verildiği 1828 senesine gelene kadar bazı kitapların eskiyip kullanılamaz hâle gelmesi ve güncelliğini kaybettiği için artık kullanılmıyor olması olasılık dâhilindedir. Diğer bir olasılık ise Tersâne-i Âmire'de başka bir kütüphane olmasıdır. Herhangi bir belgeye dayandıramıyor olsak da 1825 ve 1828 yıllarına ait dökümlerde yer alan kitapların Mühendishâne-i Bahrî'de öğrencilerin kullanımında olması muhtemeldir. Tersanedeki varlıklarını tespit ettiğimiz ve bu iki listede yer almayan kitapların ise Tersane-i Âmire'de başka bir yerde hem öğrenciler hem de tersanede vazifeli olan diğer personel tarafından ortak bir şekilde kullanılmış olması ihtimal dâhilindedir. Diğer taraftan, günümüzde Deniz Müzesi Komutanlığı Kütüphanesi'nde bulunan ancak bir kısmı yukarıdaki listelerde görünmeyen ve üzerlerinde "*Mekteb-i Bahriye-i Hazret-i Şâhâne*" mührü bulunan Vauban, Gaspar Monge, Jean Clerk, Riche Prony, Bézout, Belidor, Antoine D'Herbort, La Caille, Silberchlag, Lescalier, Clairbois, Antoine Jombert, Cornibert gibi müelliflere ait eserlerin de Mühendishâne-i Bahrî Kütüphanesi'nde bulunmuş olması kuvvetle muhtemeldir. Her hâlükârda Mühendishâne-i Bahrî'de de Mühendishâne-i Berrî'deki nitelikte olmasa dahi bir kitaplık/kütüphane bulunduğu aşîkârdır.

Mekteb-i Bahriye Kütüphanesi ve Gelişim Süreci

III. Selim'in tahttan indirilmesiyle yenileşme hareketlerinin kesintiye uğraması Mühendishâne-i Bahrî'ye de olumsuz olarak yansımıştır. Nizâm-ı Cedîd'in ilgasından sonra, okula devam eden öğrenciler ve hocalar özellikle maddi açıdan çeşitli güçlüklerle karşılaşmış ve bu nedenle öğrencilerle

hocalardan bir kısmı okuldan uzaklaşmaya başlamış ve okulda eğitim yapılamaz hâle gelmiştir. Okul, üst üste layihaların düzenlendiği bu dönemde Mekteb-i Bahriye olarak da anılmaya başlanmıştır.¹⁰⁹

Nizâm-ı Cedîd'in ilgasından sonraki dönemde Mekteb-i Bahriye ile ilgili layihaların en önemlilerinden biri, 1839'da Osmanlı bahriyesinde göreve başlayıp 1843 yılının sonuna kadar görevine devam eden ve "Yaver Paşa" olarak da anılan İngiliz bahriye subayı Sir Baldwin Wake Walker¹¹⁰ tarafından 1840 yılında hazırlanmıştır.¹¹¹ Walker, Mekteb-i Bahriye'de yaptığı incelemenin ardından Kaptan Paşa'ya okulun durumu hakkında kapsamlı bir layiha sunmuştur.¹¹² Osmanlı eğitim sisteminin içinde bulunduğu durumun tahlili bakımından oldukça önemli olan layihada; Mekteb-i Bahriye'deki öğretmen azlığı ve müfredatın yeniden düzenlenmesi gerektiği gibi pek çok hususa dikkat çekilmiş ve okulda bir matbaa kurulması gerektiği belirtilmiştir. Böylece, Lafitte Clavé'nin okulun açıldığı ilk yıllarda kurulmasını önerdiği matbaa, Walker'ın layihasıyla tekrar gündeme gelmiştir.

Mekteb-i Bahriye'nin eğitim sisteminin düzenlenmesine dair verilen bir başka layiha ise Patrona Mustafa Paşa'ya aittir. 1848 tarihli Patrona Mustafa Paşa layihası, okulda bir kütüphane bulunduğuna ilk defa işaret etmesi bakımından önceki layihalardan ayrılmaktadır. Layihada, okul kütüphanesinde bulunan her türlü eşyanın sayımının yapıldığı belirtilmekte; eşyaların kullanımı için senet düzenlenmesi ve bu senedin okul komutanına onaylatıldıktan sonra kütüphane memuruna teslim edilmesi önerilmektedir.¹¹³ Layiha bu yönüyle Küçük Hüseyin Paşa'nın 1797 tarihli layihasını hatırlatmaktadır. Zira Patrona Mustafa Paşa layihasında yer alan bu hususlar aynıyla Küçük Hüseyin Paşa layihasında da yer almaktaydı. Layihada, ödünç alınan kitap ya da eşyanın zarar görmesi hâlinde bu zararın öğrenciye ödettilmesi önerilmekteydi. Böylece kütüphane kullanımı sıkı kurallara bağlanmak istenmekte ve zorlukla temin edilen kitap ve eşyanın korunması amaçlanmaktaydı.

Mekteb-i Bahriye'nin kuruluşundan itibaren hazırlanan layihaların hemen hepsinde kitap telifi, tercümesi ve teminiyle ilgili ifadeler yer verilmiş olmasına rağmen Patrona Mustafa Paşa'nın layihasına kadar okulda kütüphanenin varlığına işaret edecek herhangi bir ifadeye rastlanılmamıştır. Mekteb-i Bahriye üzerine yapılan çalışmalarda ve arşiv belgelerinde de benzer bir durum karşımıza çıkmaktadır. Mekteb-i Bahriye'den daha sonra kurulan Mühendishâne-i Berrî'nin kuruluşundan itibaren kütüphanesinin bulunduğu ve bu kütüphaneye hâfiz-ı kütüb tayin edildiği pek çok belgeyle sabitken Mekteb-i Bahriye'ye dair böyle bir bilgiye ulaşılabilmesi düşündürücüdür. Bu durumda birkaç olasılık akla gelmektedir. Bunlardan ilki, devletin kara ordusunun bahrî kuvvetlerine nispetle çok daha büyük olması ve bu nedenle askerî eğitimde bu alana odaklanılmış olması ihtimalidir. Nitekim, Mühendishâne-i Berrî'nin öğrenci sayısı Mekteb-i Bahriye'den çok daha fazladır. İkinci

¹⁰⁹ Sayacı, *Deniz Harp Okulu Tarihçesi*, 18.

¹¹⁰ Sir Baldwin Wake Walker ile ilgili ayrıntılı bilgi için bk. Selman Soydemir, "Osmanlı Donanması'nda Yabancı Müşavirlerin Etkileri (18. ve 19. Yüzyıllar)", (Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: İstanbul Üniversitesi, 2007), 7-32.

¹¹¹ BOA, İrade Hariciye (İ.HR.) 3/100; BOA, TS.MA.e.,703/2.

¹¹² Layihanın hangi yılda hazırlandığıyla ilgili görüşler için bk. Ali İhsan Gencer, *Bahriye'de Yapılan İslahat Hareketleri ve Bahriye Nezareti'nin Kuruluşu (1789-1867)*, (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1985), 247-248; Kurtoğlu, *Deniz Mektepleri Tarihçesi [1928-1939]*, 23.

¹¹³ Fevzi Kurtoğlu, *Deniz Mektepleri Tarihçesi [1929]*, 1. Baskı, (Ankara: Büyük Erkân-ı Harbiye IX. Deniz Şubesi Yayını, 1931), 40.

olasılık ise öğrenci sayısı bakımından oldukça mütevazı bir yapıda olan Mekteb-i Bahriye'nin kitap varlığının da yok denecek kadar az sayıda olması ve "kütüphane" olarak adlandırılabilir kadar kitap varlığına henüz ulaşmamış olmasıdır.

Diğer taraftan bir başka olasılık da Tersâne-i Âmire Kütüphanesi'nin okul kütüphanesi gibi kullanılmış olmasıdır. Tersanedeki denizcilikle ilgili kitapların muhafaza edilmesi amacıyla 1837'de kurulan bu kütüphaneye askerî kâtip sınıfından Ahmed Efendi hâfız-ı kütüb (kütüphaneci) olarak tayin edilmiş¹¹⁴ ve 1837'nin sonunda bir kitap tüccarından denizcilikle ilgili üç kitap alınarak kütüphaneye gönderilmiştir.¹¹⁵ Mekteb-i Bahriye'nin 1850 yılına kadar Kasımpaşa'da olduğu göz önünde bulundurulduğunda Tersane-i Âmire Kütüphanesi'nin mektep kütüphanesi olarak kullanılmış olması ihtimali de akla gelmektedir.

Mekteb-i Bahriye'nin Heybeliada'ya taşınmasından sonra burada okul için müstakil bir kütüphane oluşturulmuştur. Kütüphanede Türkçenin yanı sıra İngilizce ve Fransızca gibi batı dillerinde yazılmış çok sayıda kitap bulunmaktadır.¹¹⁶

Mekteb-i Bahriye'nin kitap varlığının artmasında Binbaşı Emin Efendi'nin önemli bir katkısı olmuştur. 1266 (1850)'de Amerikan denizcilik sistemini, denizciliğe dair nizamları, tersaneleri ve denizcilik eğitimini incelemek üzere Meclis-i Bahriye tarafından görevlendirilen¹¹⁷ Emin Efendi burada bulunduğu zaman zarfında edindiği izlenimleri Dersaadet'e bildirmiştir.¹¹⁸ 1267 (1851)'de Amerika'dan dönen¹¹⁹ Emin Efendi denizciliğe dair 437 kitabı da beraberinde getirmiştir. Emin Efendi'nin beraberinde getirdiği kitaplar okul kütüphanesinin zenginleşmesine önemli katkı sağlamıştır.¹²⁰

Osmanlı Devleti bahriye politikası üzerindeki Fransız etkisinin yerini İngiliz etkisine bıraktığı bu dönemde önceki yıllarda Fransa'dan getirtilen uzman ve eğitimcilerin yerini İngilizler almaya başlamış ve Mekteb-i Bahriye'de denizcilik eğitiminde ihtiyaç duyulan hocaların bir kısmının İngiltere'den getirtilmesi gündeme gelmiştir.¹²¹ Diğer taraftan geçmişte daima Fransa'dan kitap temini yoluna gidilirken¹²² okulda İngilizcenin mecburi ders hâline getirilmesiyle birlikte ders kitaplarının ve diğer alet/edevatın da artık İngiltere'den getirilmeye başlandığı tespit edilen belgelerde görülmektedir. 1853 tarihli belgelere göre Londra'dan yardımcı kimya kitapları, doğa bilimleri, mekanik, deniz mühendisliği, elektrik mühendisliği, gemi mühendisliği, makine mühendisliği, deniz tarihi gibi çeşitli konulara dair tarih kitapları ve seyahatnameler ile sözlükleri içeren 22 kalemden oluşan 359 adet kitap getirtilmiştir. Kitapların yanı sıra dalgıç malzemeleri ve gemi modeli gibi çeşitli malzemeler de

¹¹⁴ Mehmet Korkmaz, "Bahriye Kütüphanesi", *Z Kültür, Sanat Şehir Tematik Dergi*, 5, (2021): 105.

¹¹⁵ Deniz Tarihi Arşivi (DTA), Bahriye Mektubi Kalemi Defteri (BH.MKT.d), 8/60.

¹¹⁶ Kurtoğlu, *Deniz Mektepleri Tarihçesi [1929]*, 40.

¹¹⁷ BOA, İ.HR., 65/3185.

¹¹⁸ BOA, Hariciye Nezareti Mektubi Kalemi (HR.MKT.), 38/9.

¹¹⁹ BOA, İ.HR., 78/3806.

¹²⁰ Sayacı, *Deniz Harp Okulu Tarihçesi*, 40.

¹²¹ BOA, HR.MKT., 19/86.

¹²² Fransa'dan getirtilen kitaplara dair son belge 1838 tarihlidir. Bu tarihte askerî okullarda yararlanılmak üzere Fransa'dan sözlük, ansiklopedi, atlas, tarih, coğrafya, geometri, matematik ve savaş sanatına dair 267 kalemden oluşan 500'den fazla kitap getirtilmiştir, bk. BOA, HAT., 832/37357.

getirilen eşyalar arasında yer almıştır.¹²³ 1854 yılında İngiltere'den kitap teminin devam ettiğini gösteren bir başka belgede Mekteb-i Bahriye'de İngiliz lisanı tahsilinde bulunanlar için 351 cilt kitaba ihtiyaç duyulduğu ve bunların Londra'dan mübâyaa ve celbi istenmektedir.¹²⁴

Mekteb-i Bahriye'nin kitap varlığının belirgin bir şekilde arttığı 1850'li yıllarda, özellikle 18. yüzyılın ikinci yarısında ve 19. yüzyılın hemen başlarında basılmış çok sayıda kitap da kütüphanede yer almaktadır. Üzerlerinde 1268 (1851-52) tarihli "Mekteb-i Bahriye-i Hazret-i Şâhâne" mührü olan ve aralarında geometri, matematik, astronomi, hidrografi, gemi mimarisi, denizcilik terimleri ile tarih gibi konulara dair kitapların yanı sıra çok sayıda sözlüğün de bulunduğu kitaplardan bazıları günümüzde Deniz Müzesi Deniz İhtisas Kütüphanesi'nde bulunmaktadır.

1850 yılından itibaren gözle görülür bir değişimin yaşandığı Mekteb-i Bahriye'de kütüphane de bu değişimin dışında kalmamış, gerek kitap sayısı gerekse kitap çeşitliliği bakımından gözle görülür bir dönüşüme uğramıştır. Sadece 1851-1854 yılları arasında Emin Efendi'nin Amerika'dan getirdiği kitaplar ve İngiltere'den satın alınan kitaplarla kütüphanenin kitap sayısı 1000'den fazla artmıştır. Okul matbaasının da aktif olarak çalıştığı bu dönemde, matbaada basılan kitaplar da göz önünde bulundurulduğunda 1850-55 yılları arasında kütüphaneye giren kitapların binlerle ifade edilecek kadar arttığı görülmektedir.

Kitap sayısının hızla artması Mekteb-i Bahriye Kütüphanesi'nde bir hâfız-ı kütüb görevlendirilmesini zaruri kılmış ve 9 Rebiyülahir 1286 (19 Temmuz 1869)'da Mekteb-i Bahriye Kütüphanesi için ilk defa bir hâfız-ı kütüb tayin edilmesi istenmiştir.¹²⁵ Yukarıda belirtildiği üzere, Tersâne-i Âmire Kütüphanesi'ne daha 1837'de bir hâfız-ı kütüb tayin edilmişken kitap sayısının yanı sıra öğrenci ve öğretmen sayısı belirgin şekilde artmış olan Mekteb-i Bahriye'de oldukça geç diyebileceğimiz bir dönemde bu atama gerçekleştirilmiştir. Bu durum, sözü edilen dönemde başka bir hâfız-ı kütübün görevlendirilmiş olabileceğini akla getirirse de belgelendirmek mümkün olmamaktadır. Diğer taraftan hâfız-ı kütüb tayininin gündeme geldiği tarihin Maarif-i Umumiye Nizamnamesi'nin yayımlandığı tarihle aynı olması dikkat çekicidir. Zira, herkesin yararlanabileceği kütüphanelerin açılması ilk defa olarak bu nizamname ile devlet politikası hâline getirilmiştir. Bu tarihten sonra da Mekteb-i Bahriye'de hâfız-ı kütüb görevlendirilmeye devam edilmiştir. Güverte Mülazım-ı evvel İstanbullu Hasan Fâik, Mekteb-i Bahriye'de hâfız-ı kütüb muavini olarak görev yapmakta iken 1 Mart 1300 (13 Mart 1884)'te vefat etmiştir.¹²⁶

Mekteb-i Bahriye'nin kitap sayısındaki artış Mekteb-i Bahriye hocalarının yeni telif ve tercüme eser üretimini de olumlu etkilemiştir. Nizâm-ı Cedîd'in ilgasından sonra uzun bir süre unutulmuş gibi görünen okul, 1840'tan sonra canlanmaya başlamıştır. Bu tarihten sonra okulun eğitici kadrosu hızla güçlendirilmiş; eğitim kadrosunun güçlenmesiyle birlikte öğretmenler tarafından yeni telif ve

¹²³ BOA, Sadaret Nezaret ve Devair Evrakı (A.)MKT.NZD., 71/78; BOA, Hariciye Nezareti Londra Sefareti (HR.SFR.3).18/13-10.

¹²⁴ DTA, BH.MKT.d., 26/130.

¹²⁵ BOA, İrade Dahiliye (İ.DH.), 595/41431.

¹²⁶ DTA. Deniz Müsteşarlığı (DZM), 128/3131-2. (Deniz Tarihi Arşivi'nde bulunan Deniz Müsteşarlığı dönemine ait belgelerden Türkçe olanlar 2020 yılında Lalahan Deniz Genel Arşivi'ne devredilmiştir. Bu belgeler henüz tasnif edilip erişime açılmadığından dipnotta Deniz Tarihi Arşivi'ndeki belge kayıt numaraları kullanılmıştır.)

tercüme eserler yayınlanıp okul matbaasında basılmaya başlanmıştır. Okul kütüphanesindeki kitap sayısında görülen hızlı artış da okulda telif ve tercüme eser üretimini destekleyici bir unsur olarak öne çıkmıştır. Yakın zamana kadar sıklıkla okul için kitap temin edilmeye çalışılırken okulda yaşanan değişimin bir sonucu olarak 1290 (1873)'da Mekteb-i Bahriye'de telif ve tercüme edilen kitapların birer nüshanın Maarif Kütüphanesi'ne gönderilmek üzere Tersane-i Âmire'ye gönderilmesinin istendiği görülmüştür.¹²⁷ Böylece, Mekteb-i Bahriye sürekli kitap temin etmeye çalışan bir kurum olmaktan çıkmaya başlamış; artık telif ve tercüme eser üreten ve ürettiklerini basabilecek kabiliyete ulaştığı için kendisinden kitap talep edilen bir duruma gelmiştir. Diğer bir ifadeyle Mekteb-i Bahriye kurumsallaşma yolunda önemli bir aşama kaydetmiştir.

Mekteb-i Bahriye Kütüphanesi'nin kitap varlığı zamanla artmaya devam etmiştir. Mekteb-i Bahriye nazırlığı (1869-1873) da yapan Said Paşa¹²⁸ 1896'da vefat ettiğinde binlerce kitabı içeren kütüphanesi, oğlu süvari binbaşı Memduh Bey tarafından Deniz Lisesi'ne hediye edilmiştir.¹²⁹

Sonraki yıllarda ihtiyaç duyuldukça Mekteb-i Bahriye için yurt dışından kitap temin etmeye devam edilmiştir. 9 Teşrinievvel 1328 (22 Ekim 1912) tarihli belgeye göre Bahriye Mektebi için İngiltere'den 33 cilt İngilizce kitap istenmiştir.¹³⁰

Okul, cumhuriyetin ilanına kadar geçen süreçte çeşitli aşamalardan geçmiş ve eğitim süresinde değişiklikler yapılmıştır. 1920-23 arasında yeni öğrencinin alınmadığı okula 1924 yılından itibaren yeniden öğrenci alınmaya başlanmıştır. 1928 itibarıyla Deniz Harp Okulu ve Lisesi adını alan okulun harbiye kısmı Tuzla'ya taşınmış, lise kısmı ise Heybeliada'da faaliyetini sürdürmüştür.¹³¹

Tuzla'daki yerleşkede okul için modern bir kütüphane binası da inşa edilmiştir. Kütüphanede okulun eğitim faaliyetini destekleyici kitapların yanı sıra öğrencilerin kültürel ve sanatsal yönden gelişimlerini destekleyici pek çok yayın bulundurulmuş kütüphane işlevsel bir hâle getirilmiştir.

Mekteb-i Bahriye Matbaası'nın Kuruluşu

Mekteb-i Bahriye'nin kurumsallaşmış bir yapıya dönüşmesi uzun zaman almıştır. Kuruluş döneminden sonra, 19. yüzyılın ilk yarısının sonlarına doğru yeniden belirginleşen kurumsallaşma çabalarında yabancı uzmanların etkisi olmuştur. Bu uzmanlardan biri olan Sir Baldwin Wake Walker, 1840'ta Kaptan Paşa'ya sunduğu layihada kitap, harita ve ders notları gibi diğer malzemelerin zaman kaybetmeden elde edilmesi ve öğrenci sayısınca bulunması gerekliliğinden yola çıkarak Mekteb-i Bahriye'de bir matbaa kurulması gerektiğini belirtmiştir.

¹²⁷ DTA, BH.MKT.d., 190/23; BOA. Maarif Nezareti Mektubi Kalemi (MF.MKT.), 14/106.

¹²⁸ Said Paşa ile ilgili ayrıntılı bilgi için bk. Davut Erkan, "Said Paşa, Eğin'li", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul, 2008), 35:574-575.

¹²⁹ Kurtoğlu, *Deniz Mektepleri Tarihçesi [1929]*, 32. Memduh Bey'in Deniz Lisesi'ne hangi kitapları hediye ettiği ve kitapların sonraki safahatı hakkında ne yazık ki herhangi bir bilgi edinilememiştir. Günümüzde Deniz Müzesi Komutanlığı Deniz İhtisas Kütüphanesi'nde Mekteb-i Bahriye'den intikal eden çok sayıda kitap bulunmakta ise de bu kitaplarda Memduh Bey'in adına rastlanmamaktadır.

¹³⁰ BOA, HR.SFR.3, 668/6.

¹³¹ Sayacı, *Deniz Harp Okulu Tarihçesi*, 88-94.

Walker'in, Mekteb-i Bahriye'de matbaa kurulmasına dair önerisi Lafitte-Clavé'nin 1784 yılında Mühendishâne-i Bahri'de matbaa kurulması gerektiğine dair önerisini anımsatmaktadır. Lafitte-Clavé'nin önerisi o tarihte gerçekleştirilmemiş, ancak 1797 yılında Mühendishâne-i Berrî'de matbaa kurulması yoluna gidilmiştir. Gerek Lafitte-Clavé'nin gerekse Walker'in nitelikli eğitim verilebilmesinin araçlarından biri olarak matbaanın gerekliliğini belirtmeleri, Batı tarzı eğitim sisteminde matbaanın eğitimden ayrı düşünülmemen, bilakis eğitimi geliştirici, dolayısıyla da tamamlayıcı bir unsur olarak görüldüğünün işareti gibidir.

Walker'in layihasında geçen “...mekteb-i mezkûrda litografya ve tıbaatı âdiyye tezgahları olmakla hurufat dahi tedarik olursa tedris olunan kütübün tab’ ve temsili mümkün olacak ve bir şakirdin tederrüs eylediği fenne dair olan kitaptan mahrum olacağı ecilden müzayekaya düçâr olup müddet-i tahsili uzayacağı derkâr olmakla tab’i kütübde iktiza eden hurufatı ve levazımatı tedarik olunup teksir-i kütübe şürû olunması...”¹³² önerisi karşılık bularak Mekteb-i Bahriye'de bir matbaa kurulması yoluna gidilmiştir.

Mekteb-i Bahriye Matbaası'nın kuruluşuyla ilgili olarak çeşitli kaynaklarda farklı tarihler karşımıza çıkmaktadır. Bu kaynaklardan biri olan ve Deniz Müzesi Komutanlığı El Yazmaları koleksiyonunda bulunan, Bahriye Matbaası ressamı Hüsnü Tengüz'e ait *Deniz Basımevinin Tarihçesi* başlıklı not defterinde 1881 yılında kurulan Bahriye Matbaası¹³³ ile ilgili bilgi verilirken “...Mekteb-i Bahriye matbaası ise daha eskidir. Sultan Mecid ve Sultan Aziz zamanlarında riyaziye ve coğrafya gibi ders kitapları ve mektebin senelik imtihan cedvelleri, harita ve sairinin hep bu matbaada basılmış olmasına nazaran Mekteb-i Bahriye matbaasının Deniz matbaasından yarım asır daha evvel iş yapmış olması muhakkaktır.” denilmektedir.¹³⁴

Jale Baysal¹³⁵ ve Alpay Kabacalı¹³⁶ matbaanın kuruluş tarihini 1842 olarak vermektedir. 1950'li yıllarda Deniz Basımevi müdürlüğü yapmış olan Ahmet Şenyiğit, matbaanın 1849'da kurulduğunu ifade etmektedir.¹³⁷ Bahri Noyan, Mekteb-i Bahriye Matbaası'nın 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Kasımpaşa'da Divanhâne'nin zemin katındaki bir odada matbaa ve mücellithane olarak faaliyet gösterdiğini belirtmektedir.¹³⁸ Cevat Ülkekel ise Mekteb-i Bahriye'nin 1828 sonrası gelişim sürecini ele alırken okul matbaasında çok önemli haritaların basıldığından bahsetmekte, ancak matbaanın kuruluş tarihine dair herhangi bir bilgi vermemektedir.¹³⁹

Görüldüğü üzere Mekteb-i Bahriye Matbaası'nın kuruluş tarihi olarak bir taraftan 1830'lara işaret edilirken, bir taraftan da 19. yüzyılın ikinci yarısı denilerek 1850 sonrasına işaret edilmektedir. Diğer taraftan, 1842 ve 1849 tarihleri matbaanın kuruluş tarihi olarak verilmektedir.

¹³² Kurtoğlu, *Deniz Mektepleri Tarihçesi [1928-1939]*, 20.

¹³³ Bahriye Matbaası ile ilgili ayrıntılı bilgi için bk. Akyar, “Kurumsal Kimliğin Yansıtılması ve Kütüphanecilik/Yayıncılık Standartları”, 42-48.

¹³⁴ Hüsnü Tengüz, *Bahriye Matbaasının Tarihçesi*, Deniz Müzesi Komutanlığı, Müzecilik Şube Müdürlüğü (nr. AA.6960), vr. 1a.

¹³⁵ Jale Baysal, *Müteferrika'dan Birinci Meşrutiyet'e Kadar Osmanlı Türklerinin Bastıkları Kitaplar*, 1. Baskı, (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1968), 47.

¹³⁶ Kabacalı, *Cumhuriyet Öncesi ve Sonrası Matbaa*, 71.

¹³⁷ Ahmet Şenyiğit, “Basımevi Haberleri”, *Donanma Dergisi*, 65/402, (1953): 234.

¹³⁸ Bahri Noyan, “Deniz Matbaası'nın Tarihçesi”, *Hayat Tarih Mecmuası*, 1/6, (1969): 36.

¹³⁹ Cevat Ülkekel, *Türk Seyir, Hidrografi ve Oşinografi Çalışmalarının 1909 Öncesi Tarihi*, 1. Baskı, (İstanbul: Seyir, Hidrografi ve Oşinografi Dairesi Başkanlığı Yayını, 2009), 48.

Bahriye Matbaası'nın 1881 yılında kurulduğu göz önünde bulundurulduğunda¹⁴⁰ Hüsnü Tengüz'ün "Mekteb-i Bahriye matbaasının Deniz matbaasından yarım asır daha evvel iş yapmış olması muhakkaktır" ifadesiyle kuruluş tarihi olarak 1830'ları işaret ettiği ortadadır. Hüsnü Tengüz'ün işaret ettiği 1830'lar, matbaanın kuruluşuna dair belirtilen tarihler içerisinde en gerçekçi yaklaşım olarak görülmektedir. Tengüz'ün ifadesinin kısmen doğru olduğu Walker'ın layihesindeki "...mekteb-i mezkûrda litografya ve tabaatı âdiyye tezgâhları olmakla hurufat dahi tedarik olursa tedris olunan kütübün tab' ve temsili mümkün olacak..." ifadesinden de anlaşılmaktadır.

Walker, 1839 sonlarında Mekteb-i Bahriye'de yaptığı inceleme sonrasında hazırladığı raporunda okulda bir matbaanın bulunduğunu, ancak hurufatının olmadığını açıkça belirtmektedir. Dolayısıyla hurufatı olmasa dahi 1840 tarihinden önce okulda harita ve portolon basımında kullanılan bir matbaanın bulunduğu şüphe yoktur. Deniz Müzesi harita koleksiyonunda görülen 1840 basımı Marmara Denizi haritası (Db.No.886/110) ve Bahr-i Siyah haritası (Db.No.4082/118) matbaanın çalışır durumda olduğuna dair tespitimizi doğrular niteliktedir. Nitekim, 1256 (1840) tarihli bir arşiv belgesinde¹⁴¹ Mekteb-i Bahrî'de litografya fenni talim olunması için litografya muallimliğine Nemçe tebaasından Medling'in nasbolunduğu belirtilmektedir. Bu dönemde Bahriye Meclisi Mekteb-i Bahriye ile yakından ilgilenmiş, okulun ihtiyaç duyduğu gerek personel, gerekse alet/edevat gibi her türlü ihtiyacı yurtiçinden ve yurtdışından gidermeye çalışmıştır.¹⁴²

Başlangıçta faaliyetlerini harita basarak yürüten Mekteb-i Bahriye Matbaası, Walker'ın matbaaya hurufat takımı alınmasını öneren layihısından bir süre sonra eksiklerini gidererek kitap basabilecek donanıma ulaşmıştır. Matbaaya işlerlik kazandırılmasında önemli etkenlerden bir de Patrona Mustafa Paşa'nın layihası olmuştur. Patrona Mustafa Paşa, 1848 tarihli layihasında okuldaki mevcut logaritma ile yükseklik ölçümleri için gerekli cetvellerin yabancı dillerde olduğunu ve bu şekilde kullanıldığını; gerek bu dokümanların, gerekse diğer ders kitaplarının ehliyetli hocalar tarafından tercüme edilerek önemli bulunanların mektep matbaasında basılması gerektiğini vurgulamıştır.¹⁴³ Patrona Mustafa Paşa layihısından sonra özellikle 1849-1854 yılları arasında matbaada 10 kitap basılması layihanın amacına ulaştığının göstergesi gibidir.

Faaliyette bulunduğu süre zarfında Mekteb-i Bahriye Matbaası'nda 51 eser basıldığı tespit edilmiştir. Bunlardan 35'i doğrudan derslerde kullanılmak üzere basılmış eserler iken 12'si kanunname, talimatname ve nizamname, üçü takvim, sonuncusu ise nafiaya dair bir malumdur. Başlangıçta daha küçük hacimli eserler basan matbaanın ilk hacimli baskısı 700'ü aşan sayfa sayısı ile *Logaritma Cedavili* olmuştur.¹⁴⁴ Yeni baskı aletlerinin tedarik edilmesiyle matbaa her türlü resim, şekil ve levhayı basma kabiliyetine ulaşmıştır. Tespit edebildiğimiz kadarıyla harita dışındaki ilk baskı işi 1846'da basılan

¹⁴⁰ Akyar, "Kurumsal Kimliğin Yansıtılması ve Kütüphanecilik/Yayıncılık Standartları", 43.

¹⁴¹ BOA, HAT., 1422/58148.

¹⁴² DTA. Mülga Bahriye Defterleri (MB.d), 2/9.

¹⁴³ *Bahriyemiz Tarihinden Filasalar*, der. Safvet Bey, (Ankara: Deniz Kuvvetleri Komutanlığı Yayınları, 1994), 19.

¹⁴⁴ Kurtoğlu, bu eserin Deniz Lisesi Kütüphanesi'nde bulunan nüshasının basım tarihini 1265 olarak veriyorsa da eser 1269 (1852-53)'da basılmıştır, bk. Kurtoğlu, *Deniz Mektepleri Tarihçesi*, 29.

Takvîm-i Bahrî olmuştur. Matbaada basıldığını tespit ettiğimiz son eser ise 1327R/1911-12 tarihli *Mekteb-i Harbiye muallimînin vezâif-i umûmiyyesine mahsûs ta'limât*'tır.

Bu eserlerin dışında *Tertîbât-ı Filo ve Donanma* adlı eserin de Mekteb-i Bahriye Matbaası'nda basıldığını düşünmekteyiz.¹⁴⁵ Mahmut Nedim Paşa'nın bahriye nazırlığı döneminde (1868) eğitim amacıyla İngiltere'ye gönderilen bahriye subayları Yüzbaşı Ali Rıza, Ahmed-i Abdülganî, Hasan, Rıza, Mehmed ve Hayri beylerin notlarından oluşan ve Özege kataloğunda yer almayan eser, yayımlayamı ve yayım yılı belli olmamakla birlikte Mekteb-i Bahriye Matbaası'nda basılmış olmalıdır.¹⁴⁶

Mekteb-i Bahriye Matbaası'nda basıldığı tespit edilen eserlerden 13'ü Özege'nin kataloğunda yer almamaktadır.¹⁴⁷ Dolayısıyla tespit edemediğimiz başka yayımların olması da ihtimal dâhilindedir. Deniz Müzesi Deniz İhtisas Kütüphanesi koleksiyonunda yer alan ve kataloglaması devam eden nadir eserlerin tasnif işlemlerinin bitmesiyle birlikte yukarıda belirttiğimiz listeye özellikle talimatname, talimname, nizamname gibi konu başlıklarında yeni eserlerin dâhil olabileceğini düşünmekteyiz.

Arşivlerde tespit ettiğimiz çok sayıda belgede görüleceği üzere hurufat tedarikinden sonra da matbaada harita basımı düzenli bir şekilde devam etmiştir.¹⁴⁸ Matbaada basılan bazı haritaların isteyen bahriye zabıtlarına satışı yapılmış¹⁴⁹ böylece haritaların kitaplar gibi daha yaygın şekilde kullanımına olanak sağlanmıştır. Okulda ihtiyaç duyulan ve basımı zaman alacak kimi haritaların ise ihtiyacın ivediliğine binaen İngiltere gibi ülkelerden temin edilmesi yoluna gidilmiştir.¹⁵⁰ Matbaa faaliyetinin kitap ve harita basımı ile sınırlı kalmadığını ve yurt dışına çıkacak bahriye personelinin pasaportlarının da burada basıldığını 1853 tarihli bir başka belgeden öğrenmekteyiz.¹⁵¹ Matbaanın düzenli şekilde işlediği bu dönemde Mekteb-i Bahriye ressamı Refail¹⁵² matbaada hakkâklık yapmaktadır.¹⁵³ Medling ve Refail gibi yabancı uzmanlar matbaanın faaliyetlerini düzenli şekilde yürütmesine katkı sağlarken diğer taraftan Londra'dan yeni baskı tezgâhları ve ihtiyaç duyulan diğer eşyalar satın alınarak matbaa modernize edilmeye çalışılmıştır.¹⁵⁴ Matbaanın modernize edilmesi baskı işlerinin daha hızlı ve kaliteli hâle gelmesini sağlamış ve baskı çeşitliliğinin artmasına neden olmuştur. Kanunname ve nizamnamelerin, yapılan değişiklikler neticesinde yeniden basılmaları gerektiğinde yeni nüshaları Mekteb-i Bahriye Matbaası'nda hızlıca bastırılabilmiştir.¹⁵⁵ Matbaanın personel ihtiyacı

¹⁴⁵ Eser, aynı müelliflere ait olan ve Bahriye Matbaası'nda basılan *Tertîbât-ı filo ve usûl-i müsâdeme* adlı eser ile karıştırılmamalıdır. Zira eserler içerik olarak birbirinden farklıdır. *Tertîbât-ı filo ve usûl-i müsâdeme* adlı eserin el yazması nüshası (Db.No: AA.6947) için bk. *Deniz Müzesi Komutanlığı El Yazmaları Kataloğu*, 181-182.

¹⁴⁶ Eserin el yazması nüshası Deniz Müzesi'nde bulunmaktadır (Db.No:AA.6949). Eserle ilgili ayrıntılı bilgi için bk. *Deniz Müzesi Komutanlığı El Yazmaları Kataloğu*, 184. Eserin matbu nüshası için bk. Deniz Müzesi Deniz İhtisas Kütüphanesi DB.No: 0015008.

¹⁴⁷ Özege kataloğunda yer almayan bu eserler Milli Kütüphane, Türk Tarih Kurumu Kütüphanesi ve Deniz Müzesi Deniz İhtisas Kütüphanesi kataloglarında tespit edilmiştir.

¹⁴⁸ BOA, İ.DH., 260/16088; BOA, Haritalar (HRT.h.), 481; BOA, Sadaret Amedi kalemî Evrakı (A.}AMD.), 63/99; BOA, Sadaret Mektubi Kalemî Nezaret ve Devair Evrakı (A.MKT.NZD.), 254/96; BOA, HRT., 718.

¹⁴⁹ BOA, İ.DH., 260/16088.

¹⁵⁰ BOA, İrade Dosya Usulü (İ.DUİT.), 185/78.

¹⁵¹ BOA, HR.MKT., 64/9.

¹⁵² BOA, Sadaret Mektubi Kalemî Mühimme Kalemî Evrakı (A.}MKT.MHM.), 52/46.

¹⁵³ BOA, İrade Dahiliye (İ.DH.), 258/15946.

¹⁵⁴ DTA, BH.MKT.d., 35/42.

¹⁵⁵ BOA, (A.}MKT.MHM., 323/77.

da göz ardı edilmemiş ve ihtiyaç duyuldukça, 29 Rebiyülevvel 1288 (18 Haziran 1871) tarihli belgede gördüğümüz üzere Hattat Mehmed Emin Efendi gibi yeni tayinler yapılarak sürekliliği sağlanmıştır.¹⁵⁶

Kurumlara bağlı ilk basımevlerinin askerî okullar çevresinde geliştiği göz önünde bulundurulduğunda, kuruluşunu 1840 öncesine tarihlediğimiz Mekteb-i Bahriye Matbaası, Osmanlı bahriyesinin ilk müstakil matbaası olması nedeniyle bahriye yayıncılık tarihinin de başlangıcını oluşturmuştur.¹⁵⁷ Diğer taraftan öğretim faaliyetlerinin modernleştirilmesi, bilgili ve donanımlı bahriye personeli yetiştirilmesi için ihtiyaç duyulan harita ve kitapların basılması ile bilgiye kısa sürede erişim sağlanmasına olanak sağlayarak bahriye eğitim tarihinde önemli bir yer edinmiştir.

Hüsnü Tengüz, Bahriye Matbaası kurulduktan sonra Mekteb-i Bahriye Matbaası'nın aletlerinin ve mürettibi Esad Efendi'nin Bahriye Matbaasına nakledildiğini ifade etmektedir.¹⁵⁸ Bu ifadeye göre Bahriye Matbaası kurulduktan sonra Mekteb-i Bahriye Matbaası'nın varlığının fiilen sona ermiş olması gerekmektedir. Ancak, Mekteb-i Bahriye Matbaası'nda basılan *Heyet-i Bahriye* (1318/1900-01), *Terbiye-i askeriye, kısım-ı evvel* (1319/1901-02) ve *Mekteb-i Harbiye mualliminin vezâif-i umûmiyyesine mahsûs ta'limât* (1327R/1911-12) gibi kitaplar Bahriye Matbaası açıldıktan sonra Mekteb-i Bahriye Matbaası'nın kapatılmadığını ve gayet işler hâlde bulunduğunu göstermektedir.

Bahriye Matbaası'nın kurulmasıyla Mekteb-i Bahriye Matbaası'nın kapatılmadığının bir başka göstergesi de tespit ettiğimiz arşiv belgesidir.¹⁵⁹ 12 Teşrinisani 1324 (25 Kasım 1908) tarihli belgede “Bahriye Mektebi matbaası müdürü Binbaşı Muhiddin Efendi'nin Londra ve Belçika'da bakır üzerine hakk' sanatı ve matbaa hususları tahsil ettiği” belirtilmekte ve “Bahriye matbaası müdürlüğüne atanmasının münasip görüldüğü” bildirilmektedir. Görüleceği üzere Mekteb-i Bahriye Matbaası ile Bahriye Matbaası aynı dönemde faaliyetlerine devam etmişlerdir.

1911 sonrası faaliyetleri hakkında yeterli bilgi bulunmayan Mekteb-i Bahriye Matbaası, bahriye yayıncılığının temel yapı taşını oluşturmuştur. Osmanlı döneminin ilk matbaalarından biri olmasının yanı sıra en uzun ömürlü kurumsal matbaalardan biri olma özelliğini de taşıyan Mekteb-i Bahriye Matbaası eğitim/öğretim faaliyetlerine yaptığı katkılarla günümüz Deniz Kuvvetleri Komutanlığı'nın kurumsal hafızasına yadsınamaz bir katkı sunmuştur. 1984 yılında Heybeliada'dan Tuzla'ya taşınan ve Mekteb-i Bahriye Matbaası'nın devamı olarak tanımlayabileceğimiz Deniz Harp Okulu Basımevi'nin 2011 yılında kapatılması ve basım faaliyetlerinin Deniz Basımevi'ne devredilmesiyle Mekteb-i Bahriye'den Deniz Harp Okulu'na süregelen 170 yıllık basım geleneği son bulmuştur.

Sonuç

Mühendishâne-i Bahrî'nin az sayıda öğrenciyle ve kurs niteliğinde eğitime başlaması nedeniyle kitap varlığının gelişimi yavaş seyretmiştir. Batı tarzı askerî teknik eğitime dair yeterli bilginin olmayışı da kitap varlığının artışına olumsuz etki etmiştir. Eğitimin başladığı ilk yıllarda derslerde kullanılacak

¹⁵⁶ BOA, İ.DH., 634/44083.

¹⁵⁷ Akyar, “Kurumsal Kimliğin Yansıtılması ve Kütüphanecilik/Yayıncılık Standartları”, 40.

¹⁵⁸ Tengüz, *Bahriye Matbaasının Tarihçesi*, 1b.

¹⁵⁹ DTA, Bahriye Islahat Komisyonu Defteri (BH.ISLH.KOM.d.) 274/102.

bazı kitaplar yurt dışından getirilmiş ve bir kısmı tercüme edilerek derslerde kullanılmışsa da Enderûn-ı Hümayûn Kütüphanesi kitap temininde asıl kaynak olmuştur.

Lafitte Clavé'nin istihkâm dersleri vermeye başlamasının ardından Fransız Elçiliği Matbaası'nda bastırılan kitaplar Mühendishâne-i Bahrî'deki kitap çeşitliliğinin ve sayısının artmasını sağlamıştır. Lafitte Clavé'nin, okulda matbaa kurulması önerisi bu dönemde kabul görmemiştir. Batı tarzı modern eğitim kurumu oluşturmaya çalışılırken burada ihtiyaç duyulacak kitapları basabilecek matbaanın olmayışı, Osmanlı Türk toplumunun kullanımına zaten geç girmiş olan matbaanın işlevselliğinin tam olarak kavranamamış olması ve dolayısıyla basılı kitap kültürünün henüz yeterince gelişmemiş olmasının açık bir göstergesi gibidir.

Fransız Elçiliği Matbaası'nın yanı sıra Raşid Efendi Matbaası, Mühendishâne-i Berrî Matbaası ve Üsküdar Matbaası'nda az sayıda da olsa ders kitabı basılmıştır. Bu matbaalarda basılan kitaplar tür olarak sınırlı sayıda olsa da adet olarak Mühendishâne-i Bahrî kitaplığındaki kitap sayısının artmasını sağlamıştır. Böylece kitap odasından kütüphaneye dönüşümün temelini bu kitaplar oluşturmuştur. Ancak, Mühendishâne-i Bahrî için basılan kitapların tercümelere oluşması ve aralarında hiç Türkçe telif kitabın bulunmaması dikkat çekicidir. Mühendishâne-i Bahrî hocalarından özellikle Cezayirli Hasan Hoca ve Kasabbaşızâde İbrahim Efendi gibi hem yurt dışından getirtilen kitapları rahatlıkla okuyup anlayabilecek seviyede yabancı dil bilen hem de teknik konularla ilgili gerekli donanıma sahip olduğu anlaşılan isimlerin telif eserlerinin bulunmaması, bu kişilerin tercüme ettikleri ve yurt dışından getirtilen eserlerin mevcut eğitim için yeterli görüldüğünü düşündürmektedir.

Diğer taraftan daha önceden bir takım denemelerde bulunulmasına rağmen Mühendishâne-i Bahrî açılmadan önce burada verilecek eğitimin kapsamı, kimlerin eğitim vereceği, kimlerin eğitileceği ve eğitimde hangi materyallerin kullanılacağı gibi hususlar göz önünde bulundurulmadan, yani eğitime dair herhangi bir planlama yapılmadan okulun faaliyete geçirildiği anlaşılmaktadır. Bu duruma dair en önemli göstergelerden biri Mühendishâne-i Bahrî'de yararlanılacak eserlerin nasıl seçileceği ve bu eserlerin nasıl temin edileceğinin yanı sıra tercüme edilecek eserlerden hangilerinin bastırılacağı belirlenmemiş olmasıdır.

Okul kitaplığının yurt dışından gelen kitaplarla zenginleşmesi ve kitaplardan bazılarının tercüme edilerek bastırılması öğrencilerin dersleri kendi kitaplarından takip etmelerine ve öğrencilerde matbu kitap kültürünün gelişimine zamanla katkı sağlamış olmalıdır. Kitapların, ders aracı olmanın ötesinde, öğrencilerin başka yabancı kaynakları merak etmesine ve yabancı dil öğrenmenin gerekliliğine dair farkındalık oluşmasına etki etmiş olması da muhtemeldir.

Araştırma süresince, açılışından itibaren Mühendishâne-i Bahrî'de eğitimin hangi kitaplarla sürdürüldüğü ve bu süreçte okul kitaplığına hangi kitapların, ne şekilde dâhil olduğu belirlenmeye çalışılmıştır. 1800'e gelene kadar kütüphanede bulunan kitap çeşitliliğinin ve sayısının oldukça sınırlı sayıda olduğu görülmüş ve bu dönemdeki kitap sayısının 200 cilt civarında olduğu tespit edilmiştir. Arşiv belgelerinde karşımıza çıkan ve okulun kitap varlığına dair ilk liste olma özelliğini taşıyan 1825 tarihli ve hemen ardından 1828'de hazırlanan diğer liste tespit ettiğimiz pek çok kitabı kapsamamaktadır. Tespit ettiğimiz kitapların tamamına yakınının her iki listede de yer almaması

nedeniyle okulun gerçek kitap varlığının listelerde yer alan kitaplarla sınırlı olmadığı kanaati oluşmuştur.

Mühendishâne-i Berrî'nin açılmasından sonra ilgi kaybına uğrayan okulun Nizâm-ı Cedîd devrinin sonlanmasıyla iyice geri planda kaldığı ve unutulduğu görülmüştür. 1800-1825 arası döneme dair kitapların tespit edilememesi bu unutulmuşluk hâlinin doğal bir sonucu gibi görünmektedir. 1808-1825 arasında belirgin bir duraklama geçiren okul, 1840 itibarıyla yeniden canlanmaya başlamıştır. Artık Mekteb-i Bahriye olarak anılan okuldaki bu canlanma Yâver Paşa olarak da anılan İngiliz bahriye subayı Sir Baldwin Wake Walker ile Patrona Mustafa Paşa'nın okulla ilgili layihalarının bir sonucu olarak görülmelidir. Walker'in layihasında kurulmasını ısrarla önerdiği matbaanın kuruluşu Mekteb-i Bahriye'de önemli etki yaratmıştır.

Mekteb-i Bahriye Matbaası'nın kuruluşuyla birlikte önceden beri kullanıla gelen kimi kitapların yeniden basılmasının yanı sıra pek çok yeni tercüme ve telif eserin hızlı bir şekilde basımı mümkün hâle gelmiştir. Ders kitaplarının çok sayıda basılmasıyla öğrencilerin Türkçe ders kitaplarına erişimi kolaylaşmıştır. Okul matbaasının faaliyeti kitap basımıyla sınırlı kalmamış, burada pek çok harita ve portolan da basılmış ve öğrencilere dağıtılmıştır. Böylece sınırlı sayıdaki harita ve portolan üzerinden dersi takip etme zorunluluğu ortadan kaldırılmıştır.

Mekteb-i Bahriye'de üretilen telif ve tercüme eser sayısının matbaanın kuruluşuyla birlikte dikkat çekici şekilde arttığı görülmüştür. Bu artışta telif ve tercüme eser üretiminin özendirilmesi ve değer bulunan eserlere ödül verilmesinin yanı sıra matbaanın açılışla birlikte hazırlanan eserlerin kolayca bastırılabilmesinin yarattığı güven de etki etmiştir. Bu yönüyle Batılı eğitim sistemlerinde matbaanın eğitimden ayrı düşünülmemen, bilakis eğitimi geliştirici, dolayısıyla da tamamlayıcı unsur olarak kabul edilmesinin doğruluğu görülmüştür. Mekteb-i Bahriye Matbaası, Osmanlı döneminin devamlılık sağlayan ilk kurumsal matbaalarından biri olmasının yanı sıra günümüzde de devam eden bahriye yayıncılığının başlangıcını oluşturması nedeniyle de ayrı bir öneme sahiptir.

Matbaanın yarattığı etki okulun kütüphanesine de yansımıştır. Açıldığı tarihten itibaren sınırlı sayıda kitap bulunan ve kütüphaneden ziyade daha çok bir kitap odası/kitaplık şeklinde olan yapı 1850'den sonra hızla gelişerek dönemine göre kapsamlı sayılabilecek bir kütüphaneye dönüşmüştür. Mekteb-i Bahriye'nin 1851'de Heybeliada'ya taşınmasıyla birlikte oluşturulan yeni yapı, okulun nihayet kurumsal bir yapıya kavuştuğunu göstermektedir. Burada okul için küçük bir hastane olarak da tanımlanabilecek bir revir, eczane, matbaa, mücellithane ve büyük bir kütüphane oluşturulmuştur. Okul bu yönüyle Batılı örnekleriyle benzer yapıya kavuşturulmuştur. Okulun farklı bilgi kaynaklarını içeren ve dönemine göre oldukça zengin kütüphanesi eğitim/öğretimin bütünlük içinde gerçekleştirilmesinin yanı sıra hem öğrencilerin hem de eğitici kadrosunun gelişimine katkı sağlamıştır. Zorunlu yabancı dil olan Fransızcanın yerini İngilizcenin almasıyla birlikte okulda ihtiyaç duyulan kitaplar da artık Fransa yerine İngiltere'den getirilmeye başlanmıştır. 1851 yılından itibaren Mekteb-i Bahriye Kütüphanesi'nin kitap varlığının hızlı bir şekilde arttığı görülmüştür. Kitap sayısındaki hızlı artışa rağmen okul kütüphanesinde hâfız-ı kütüb görevlendirilmesi oldukça geç sayılabilecek bir tarihte olmuş ve 1286 (1869)'da ilk görevlendirme yapılmıştır.

Bütün bunların dışında araştırma boyunca elde ettiğimiz kimi veriler düşündürücüdür. Araştırma süresince tespit ettiğimiz ve Mühendishâne-i Bahrî'nin kuruluşundan itibaren eğitim, kültür, kitap ve kütüphane tarihimize dair en önemli kaynaklardan olan pek çok kitap kütüphanelerimizde ya hiç bulunmamakta ya da çok az sayıda bulunmaktadır. Örneğin, Mühendishâne-i Bahrî'de ders kitabı olarak kullanılmak üzere Fransız Elçiliği Matbaası ve Raşid Efendi Matbaası'nda basılan kitaplara kütüphanelerimizde rastlamak neredeyse mümkün olmamaktadır. Hatta bir nüshasının Gent Üniversitesi Kütüphanesi'nde bulunduğunu tespit ettiğimiz *Risâle fi kavânini'l-milâhati amelen* adıyla tercüme edilen eserin varlığı dahi bilinmemektedir. Fransa başta olmak üzere, İngiltere, Belçika, Almanya, Mısır ve hatta Amerika gibi ülkelerin kütüphanelerinde karşımıza çıkan bu kitapların kütüphanelerimizde az sayıda bulunması ya da hiç bulunmaması askerî eğitim ve kültür tarihi araştırmalarının yanı sıra kitap ve kütüphane tarihi çalışmalarını da sınırlandırıcı bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır.

Düşündürücü olan bir diğer husus ise Mühendishâne-i Bahrî'nin kuruluşundan kısa süre sonra eğitim vermeye başlayan ve okuldaki mühendislik eğitiminin niteliğinin artmasında önemli katkısı olan Lafitte Clavé'nin anılarının Yunancaya çevrilmiş olmasına rağmen henüz Türkçeye çevrilmemesidir. Lafitte Clavé'den birkaç yıl önce İstanbul'da bulunmuş olan ve Türk edebiyatı ile kültürü üzerine araştırmalar yapan, aynı zamanda Türk kütüphanecilik ve matbaacılık tarihiyle de yakından ilgilenen Toderini'nin anıları da benzer akibete uğramıştır. Toderi'nin anıları 1789'da Fransızcaya, 1790'da Almancaya çevrilmiştir. Eserin ilk Türkçe çevirisi ise 2012 yılında yayımlanmıştır. Kuruluş tarihlerini Mühendishâne-i Bahrî ile başlatan Deniz Harp Okulu ve İstanbul Teknik Üniversitesi'nin Lafitte Clavé'nin anılarını Türkçeye çevirtip yayımlaması kurumsal bir sorumluluk olarak görülmektedir.

Özellikle askerî eğitim tarihi çalışmalarında eğitimin ana öznelerinden olan kitapların ve bu kitapların müelliflerinin, mütercimlerinin, dolayısıyla okul kütüphanelerinin daha geniş şekilde ele alınmayı hak ettiği aşikârdır. Bu kurumların gerek kütüphanelerinin gerekse basımevlerinin eğitim faaliyetinin ana unsurlarından olduğu gerçeği göz ardı edilmemelidir. Diğer taraftan Mühendishâne'nin kuruluşundan itibaren eğitimde kullanılan ve farklı ülke kütüphanelerinde dağınık hâlde bulunan kitapların tespit ve temin edilerek dijital bir külliyat oluşturulması yoluna gidilmesi, başta araştırmacılara ve diğer meraklılara büyük kolaylık sağlayacaktır. Millî Savunma Üniversitesi'nin bu konuda kolaylaştırıcı olabileceği düşünülmektedir.

Açıldığı tarihten itibaren Mühendishâne-i Bahrî Kütüphanesi'nde bulunan kitaplardan bir kısmının günümüzde Deniz Müzesi Deniz İhtisas Kütüphanesi'nde bulunduğu görülmektedir. Aralarında ders kitabı olarak kullanılan el yazmalarının yanı sıra Sebastien Lesprestre Marquis de Vauban, Bernard Forest de Belidor, Gaspard Monge, M. l'Abbé De La Caille ve C. Lescalier gibi müelliflerin ders kitabı olarak kullanılan eserleri de kütüphanede yer almaktadır. Ignatius Mouradgea D'Ohsson (Muradcan Tosunyan) ve Mahmud Raif Efendi gibi dönemin önemli isimlerinin eserlerini de bünyesinde bulunduran kütüphane Mühendishâne-i Bahrî'nin kültürel mirasının en azından bir kısmını gelecek kuşaklara aktarmak üzere korumaktadır.

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri

T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

- Ali Emiri, Sultan Abdülhamid I (AE.SABH.I), 141/9487.
Cevdet Maarif (C.MF.), 14/688; 19/949; 111/5506.
Hatt-ı Hümayun (HAT.), 832/37357; 1422/58148.
Hariciye Nezareti Londra Sefareti (HR.SFR.3), 18/13; 668/6.
Hariciye Nezareti Mektubi Kalemî (HR.MKT.), 19/86; 38/9; 64/9.
Haritalar (HRT.h.), 481; 718.
İrade Dahiliye (İ.DH.), 258/15946; 260/16088; 595/41431; 634/44083.
İrade Dosya Usulü (İ.DUİT.), 185/78.
İrade Hariciye (İ.HR.), 3/100; 65/3185; 78/3806
Maarif Nezareti Mektubi Kalemî (MF.MKT.), 14/106.
Maliyeden Müdevver Defterler (MAD.d), 8882.
Sadaret Amedi Kalemî Evrakı (A.}AMD.), 63/99.
Sadaret Mektubi Kalemî Mühimme Kalemî Evrakı (A.}MKT.MHM.), 52/46; 323/77.
Sadaret Mektubi Kalemî Nezaret ve Devair Evrakı (A.}MKT.NZD.), 71/78; 254/96.
Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Evrakı (TS.MA.e), 180/43; 703/2; 1190/33.

Deniz Tarihi Arşivi (DTA)

- Bahriye Islahat Komisyonu Defteri (BH.ISLH.KOM.d), 274/102.
Bahriye Mektubi Kalemî Defteri (BH.MKT.d), 8/60; 26/130; 35/42; 190/23.
Deniz Müsteşarlığı (DZM), 128/3131-2.
Mülga Bahriye Defterleri (MB.d), 2/9.

Yazma Eser

- TENGÜZ, Hüsnü. *Bahriye Matbaasının Tarihçesi*. Müzecilik Şube Müdürlüğü, AA.6960: 1a-15b. Deniz Müzesi Komutanlığı El Yazmaları Koleksiyonu.

Kitaplar

- AKINCI, Gündüz. *Türk Fransız Kültür İlişkileri (1071-1859) Başlangıç Dönemi*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yayınları, 1973.
Bahriyemiz Tarihinden Filasalar. Derleyen: Safvet Bey. Ankara: Deniz Kuvvetleri Komutanlığı Yayınları, 1994.
BAYSAL, Jale. *Müteferrika'dan Birinci Meşrutiyet'e Kadar Osmanlı Türklerinin Bastıkları Kitaplar*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1968.
BEYDİLLİ, Kemal. *Türk Bilim ve Matbaacılık Tarihinde Mühendishâne, Mühendishâne Matbaası ve Kütüphânesi (1776-1826)*. İstanbul: Eren Yayıncılık, 1995.

- BEYDİLLİ, Kemal. *Mühendishâne ve Üsküdar Matbaalarında Basılan Kitapların Listesi ve Bir Katalog*. İstanbul: Eren Yayıncılık, 1997.
- BEYDİLLİ, Kemal ve İlhan Şahin. *Mahmud Râif Efendi ve Nizâm-ı Cedid'e Dâir Eseri*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2001.
- BEYDİLLİ, Kemal. "İstanbul'da Deniz ve Kara Mühendishânelerinin Kuruluşu ve Faaliyetleri (1775-1839)". *Antik Çağ'dan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi: Eğitim, Bilim ve Teknoloji* içinde, Hazırlayan: Coşkun Yılmaz, IX: 322-343. İstanbul: İslam Araştırmaları Merkezi Yayınları, 2015.
- BEYDİLLİ, Kemal. "Savaş Eğitiminde Okullaşma (1775-1807)". *Türk Denizcilik Tarihi* içinde, Editörler: Zeki Arıkan ve Lütfi Sancar, 2: 269-283. İstanbul: Deniz Kuvvetleri Komutanlığı Yayınları, 2009.
- BEYDİLLİ, Kemal. "Üsküdar Matbaası ve Burada Basılan Eserler Listesi (1802-1824)". *Üsküdar Sempozyumu II* içinde, Editör: Zekeriya Kurşun, 52-62. İstanbul: Üsküdar Araştırmaları Merkezi Yayınları, 2004.
- Deniz Müzesi Komutanlığı El Yazmaları Kataloğu*. İstanbul: Deniz Kuvvetleri Komutanlığı Yayınları, 2020.
- GENCER, Ali İhsan. *Bahriye'de Yapılan Islahat Hareketleri ve Bahriye Nezareti'nin Kuruluşu (1789-1867)*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1985.
- KABACALI, Alpay. *Cumhuriyet Öncesi ve Sonrası Matbaa ve Basım Sanayii*. İstanbul: Cem Ofset, 1998.
- KAÇAR, Mustafa. "Osmanlı İmparatorluğu'nda Askerî Teknik Eğitimde Modernleşme Çalışmaları ve Mühendishânelerin Kuruluşu (1808'e kadar)". *Osmanlı Bilimi Araştırmaları II* içinde 69-137. Hazırlayan: Feza Günergun. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1998.
- KURTOĞLU, Fevzi. *Deniz Mektepleri Tarihçesi [1929]*. Ankara: Büyük Erkânıharbiye IX. Deniz Şubesi Yayınları, 1931.
- KURTOĞLU, Fevzi. *Deniz Mektepleri Tarihçesi (1928-1939)*. İstanbul: Genelkurmay Başkanlığı Deniz Şubesi Yayınları, 1941.
- LEWIS, Bernard. *Modern Türkiye'nin Doğuşu*. Çeviren: Metin Kıratlı. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1996.
- LEWIS, Bernard. *Müslümanların Avrupa'yı Keşfi*. Çeviren: Belgin Çınar. Ankara: Akılçelen Kitaplar, 2019.
- Osmanlı Askerlik Literatürü Tarihi = History of Military Art and Science Literature During the Ottoman Period*. Hazırlayanlar: Ekmeleddin İhsanoğlu, Ramazan Şeşen, M. Serdar Bekar ve Gülcan Gündüz. Editör: Ekmeleddin İhsanoğlu. İstanbul: İslam Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi (IRCICA), 2004.
- ÖZEĞE, Seyfettin. *Eski Harflerle Basılmış Türkçe Eserler Kataloğu, 1-5*. İstanbul: Fatih Yayınevi Matbaası, 1971-1979.
- PALMER, Alan. *Osmanlı İmparatorluğu, Son Üç Yüz Yıl, Bir Çöküşün Tarihi*. Çeviren: Belkıs Çorakçı Dişbudak. İstanbul: Sabah Kitapları, 1997.
- SAYACI, Kenan. *Deniz Harp Okulu Tarihçesi*. [y.y.y.]: Deniz Kuvvetleri Komutanlığı Yayınları, [t.y.].
- TODERİNİ, Giambattista. *Türklerin Yazılı Kültürü ve Edebiyatı*. Çeviren: Mehmet Serdar Bekar. İstanbul: Yeditepe Yayınları, 2018.
- UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı. *Osmanlı Devletinin Merkez ve Bahriye Teşkilâtı*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1988.
- ÜLKEKUL, Cevat. *Türk Seyir, Hidrografi ve Oşinografi Çalışmalarının 1909 Öncesi Tarihi (Deniz Kuvvetleri Komutanlığı Seyir, Hidrografi ve Oşinografi Dairesi Başkanlığı'nın Yüzüncü Kuruluş Yılına Armağan)*. İstanbul: Seyir, Hidrografi ve Oşinografi Dairesi Başkanlığı Yayınları, 2009.
- YEŞİL, Fatih. *Aydınlanma Çağında Bir Osmanlı Kâtibi Ebubekir Râtib Efendi (1750-1799)*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2011.

Makaleler

- BEYDİLLİ, Kemal. "Ignatius Mouradgea D'Ohsson (Muradcan Tosunyan): Ailesi Hakkında Kayıtlar, Nizâm-ı Cedid'e Dair Layihası ve Osmanlı İmparatorluğundaki Siyasi Hayatı". *Tarih Dergisi*, 34, (1984): 247-314.

- BEYDİLLİ, Kemal. “İlk Mühendislerimizden Seyyid Mustafa ve Nizâm-ı Cedîd’e Dair Risalesi”. *Tarih Enstitüsü Dergisi*, 13, (1987): 387-479.
- EL-KEVSERÎ, Muhammed Zâhid. “Gelenbevî İsmâil Efendi”. Çeviren: Musa Alak. *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 11, (2005): 137-154.
- KAÇAR, Mustafa. “Tersâne Hendesehânesi’nden Bahriye Mektebi’ne Mühendishâne-i Bahrî-i Hümâyûn”. *Osmanlı Bilimi Araştırmaları*, 9/1-2, (2008): 51-77.
- KORKMAZ, Mehmet. “Bahriye Kütüphanesi”. *Z Kültür, Sanat Şehir Tematik Dergi*, 5, (2021): 105-107.
- NOYAN, Bahri. “Deniz Matbaası’nın Tarihçesi”. *Hayat Tarih Mecmuası*, 1/6, (1969): 35-37.
- SOYSAL, Özer. “Deniz Harp Okulu Kütüphanesinin Tarihsel Konum ve Çağdaş Niteliği Üzerine”. *Türk Kütüphaneciliği*, 34/1, (1985): 23-29.
- ŞENYİĞİT, Ahmet. “Basımevi Haberleri”. *Donanma Dergisi*, 65/402, (1953): 233-236.

Yayımlanmamış Tezler

- AKYAR, Mehmet. “Kurumsal Kimliğin Yansıtılması ve Kütüphanecilik/Yayıncılık Standartları Açısından Deniz Kuvvetleri Komutanlığı Kültür Yayınları (2002-2012)”. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: Marmara Üniversitesi, 2014.
- KAÇAR, Mustafa. “Osmanlı Devleti’nde Mühendishânelerin Kuruluşu ve Bilim ve Eğitim Anlayışındaki Değişmeler”. Doktora Tezi. İstanbul: İstanbul Üniveristesi, 1994.

Ansiklopedi Maddeleri

- BEYDİLLİ, Kemal. “Mühendishâne Matbaası”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. (Ankara, 2019): EK-2:335-336.
- COŞKUN, Vildan S. “Toderini, Gian Battista (1728-1799)”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. (Ankara, 2012): 41: 208-209.

WEB Sayfaları

- Bibliothèque national de France. “Fenn-i harb”. Erişim 5 Şubat, 2022. <https://catalogue.bnf.fr/ark:/12148/cb40204594b>.
- Bibliothèque nationale de France Gallicia. “Usulü’l-maarif fi vechi tasfif-i sefayin-i donanma ve fenn-i tedbir-i harekatiha/[Truguet]”. Erişim Tarihi: 4 Şubat, 2022. <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k3299884/f32.item.zoom>.
- British Library. “Haza risale fi kavanin ül-mulahat umla”. Erişim 4 Şubat 2022. <http://explore.bl.uk/primolibrary/libweb/action/display.do?tabs=moreTab&ct=display&fn=search&doc=BLL01018357509&indx>.
- <https://britannica.com/biography/Pierre-Bouger>.
- <https://francearchives.gouv.fr/fr/agent/19132701>.
- <https://hal.science/hal-00388439v1>.
- Münich Digitization Center (MDZ). “Lafitte-Clavé, Jean: Usul ül-maarif fi tertib il-ordu ve tahsinihi muvakkaten”. Erişim Tarihi: 2 Şubat, 2022. <https://www.digitale-sammlungen.de/en/view/bsb10814544?page:55>.
- Princeton University Library. “Usûl ül-maarif fi vechi tasfif-i sefain-i donanma ve fenn-i tedbir-i harekâtıha”. Erişim Tarihi: 4 Şubat 2022. <https://catalog.princeton.edu/catalog/9926977633506421>.
- Universiteits Bibliotheek Gent. “Traité de Manoeuvre Pratique”. Erişim Tarihi: 4 Şubat 2022. <https://lib.ugent.be/en/catalog/rug01:001744410?:0&q:Truguet>.